

פרוטוקול מישיבה לענייני עלייה ב'

מבוא :

המסמך שלפנינו הוא פרוטוקול של ישיבה של הוועד-הפועל של ההסתדרות. המסמך המקורי נמצא בארכיון העבודה בתיק עליו רשום "פרוטוקול ישיבה - ענייני עלייה ב'".*

הישיבה התקיימה ב-10.4.1939¹. מועד זה מהווה צומת בין התקופה בה אורגנה עלייה ב' על-ידי "החלוץ" וההסתדרות ובסיוע בלתי רשמי של "ההגנה", לבין הקמתו של המוסד לעלייה ב' וקביעת מושב הנהלתו בפאריס ובלונדון (בישיבה שנערכה בפאריס, בסוף אפריל, ביוזמתו של שאול מאירוב (אביגור)), והעמדתה של "ההגנה" באופן רשמי לשירות המוסד, בתחילת חודש יולי.²

במהלך הדיון מרחפת באוויר הידיעה כי הספר הלבן, שיגזור גזירה קשה על העלייה, עומד להתפרסם בקרוב, וכי מצבם של יהודי אירופה הולך ומחמיר,³ ועל-כן יש להעריך להגברת ההעפלה ולמיסודה.

חשיבותו של המסמך נובעת מכך שבישיבה זו נקבעו העקרונות עליהם הושתת המוסד לעלייה ב':

● ריכוז ארגון ההעפלה של כל המפלגות והתנועות של "החלוץ" באירופה: חלק מן הדיון נסב על ניסיונם של מפלגות בתוך "החלוץ" - הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי - לארגן העפלה נפרדת, ועל ההסכם שהושג איתם, כדי שהדבר לא יישנה.⁴

● חובתם של מארגני עלייה ב' לפעול למען הצלת היהודים בארצות הרייך: גולומב מציין כבר בראשית הישיבה כי זו חובתה של עלייה ב'. אך יחד עם זאת הוא מונה את הבעיות הקשות העומדות בדרכה של הגשמת עיקרון זה: הקשיים בהשגת יוזות בארצות המערב, חוסר האפשרות להוציא כספים מארצות הרייך ומחסור במקורות

* ארכיון העבודה, חטיבה VI 208, רשימה 3, תיק 9א' (העתק בפרויקט ההעפלה, ו-148) ו, 25). אני מודה מקרב לב לפרופ' אניטה שפירא, מנהלת הפרויקט הבינאוניברסיטאי לחקר מערכות ההעפלה ע"ש שאול אביגור, על שעודדה אותי לפרסם את המסמך, ולד"ר עירית קינן, בעבר מרכזת הפרויקט, על שאיפשרה לי להקדיש מזמני להכנת האפרט המדעי.

1. ראה הערה מספר 1 למסמך.
2. ראה הערה 59 למסמך.
3. ראה הערה 3 למסמך.
4. ראה דבריהם של גולומב, רמז ורחנשטיין, והערות 8, 9, 14, 41, 55, 56, 58 למסמך.

למימון העלייה.⁵ בסופו של דבר מורים הנתונים כי מכלל 5,000 המעפילים שיצאו מאירופה כולה מינואר 1938 ועד אוגוסט 1939 באמצעות "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' נמנו כ-1270 על יהודי מגרמניה, אוסטריה, וצ'כיה, שהם 23% מכלל המעפילים בתקופה זו.⁶

כמורכב, הועלו בישיבה נושאים שליוו את תולדות ההעפלה במשך שנים רבות:

- התחרות בין ההעפלה המאורגנת על-ידי ההסתדרות ו"החלוץ", לבין ההעפלה המאורגנת על-ידי התנועה הרביזיוניסטית הוא נושא העובר כחוט השני לאורך כל הדיון. מצד אחד מושמעת ביקורת קשה על מדיניות התנועה הרביזיוניסטית; הפומביות בה הם מנהלים את ההעפלה שלהם, דבר המעורר את תשומת לבם של הבריטים, ופוגע לא רק בסיכויים שלהם להמשיך הפעולה, אלא גם בסיכויי של "החלוץ"; הרכב המעפילים באוניות המאורגנות על-ידם, שכלל בעקר "סתם יהודים"; המשטר הפאשיסטי שהם מנהיגים בהפלגותיהם, ההפליה שהם נוהגים בין חבריהם לבין מעפילים אחרים, והשימוש שהם עושים בהעפלה כדי לגייס תומכים בתנועתם.⁷ אך יחד עם זאת ברור לכל, וגלומב אף אומר זאת במפורש בדברי הסיכום שלו, שאם ההסתדרות ו"החלוץ" לא יגבירו את היקף ההעפלה המאורגנת על-ידם, יעלה קרנם של הרביזיוניסטים בגולה והם יכבשו מחדש את הרחוב היהודי, בו נמצאה יוקרתם בירידה לאחרונה.

- האם יש להעלות בעלייה ב' רק חלוצים שהוכנו בהכשרות "החלוץ" בפולין לחיי הארץ או יש לכלול בה גם "סתם יהודים"? – כבר בדבריו של אליהו גולומב בראשית הישיבה מתגלה הדילמה שעמדה לפני מארגני עלייה ב' באותם ימים: האם תפקידה של עלייה ב' היא להעלות את ה"חומר האנושי המובחר" – קרי את החלוצים שישבו בהכשרות בעיקר בפולין, או שעליה לפעול כתנועה להצלת היהודים הנמצאים בסכנה בארצותיהם. אברמוביץ, איש פועלי ציון שמאל, מעלה את השאלה ביתר חריפות, וחוזר ומקשה פעמיים במשך הישיבה, האם אין מקום לכלול בעלייה ב' גם "סתם יהודים", או כדבריו – "יידן פון א גאנץ יאר". גולומב, בדברי התשובה שלו טוען בין היתר כי רק אנשים מחוסנים יוכלו לעמוד בתלאות ובסבל הכרוכים בהעפלה ובקשיי הקליטה בארץ, ועל כן יש להעדיף. את מדיניות הרביזיוניסטים, לפיה הם כוללים בהפלגותיהם "סתם יהודים", הוא מסביר כניסיון "לתפוס את ההגה בעם היהודי", וכאמצעי לממן בכספם של יהודים אלה את עליית חבריהם. גם צבי רוזנשטיין, מנהל מרכז העלייה של ההסתדרות, מביע בדיון תמיכה בהעלאת "חומר לעבודה ולהגנה".

- מה יהיה ה"מפתח" לחלוקת המקומות בעלייה ב' בין המפלגות והתנועות השונות? – נושא חלוקת המקומות בעלייה ב' בין הארצות השונות ובין התנועות השונות, שהוא המשך ישיר לוויכוח שהיה קיים בתנועת "החלוץ" על המפתח

5. הרחבה על נושאים אלה ראה בהערות 4, 5, 12 למסמך.

6. ראה ויינר, חנה ודליה עופר, פרשת קלאדובר-שאבאץ: מסע ההעפלה שלא הושלם, תל-אביב: עם עובד, תשנ"ב 1982 (להלן: ויינר ועופר), עמ' 25-26. לדעת המחברות אחד הגורמים העיקריים שמנע מבצע הצלה גדול ממדים באותה עת היה המחסור באמצעים.

7. על נושאים אלה ראה בין היתר דבריהם של גולומב, ורובשוב, וכן הערות 15, 35 למסמך.

לחלוקת הסרטיפיקטים,⁸ מועלה בדיון שלנו על-ידי יעקב חזן ומאיר יערי, אנשי "השומר הצעיר", ועל-ידי משה ארם, איש פועלי-ציון שמאל. הם מתלוננים על קיפוח תנועותיהם, ודורשים להשוות את מפתח חלוקת העולים בעלייה ב' למפתח חלוקת רישיונות העלייה הליגאלית, בפיקוח הוועד הפועל. כמרכן, מוחה חזן על קיפוח "החלוץ" בגליציה לעומת "החלוץ" בפולין במספר חבריו בהעפלה,⁹ ומאיר יערי מציע לקבל החלטה על "שוויון שאר הארצות כמו פולין".

בישיבה מוזכרים בקצרה או אפילו ברמיזה גם נושאים נוספים שהעסיקו את מארגניה של ההעפלה לאורך שנים רבות. גולומב מזכיר בדבריו "קשיים טכניים מצד שכירת אניות", ואת "האפשרויות הטכניות להוריד את האנשים."¹⁰ כמרכן הוא מתייחס למדיניות הבריטית במקרה של תפישת אוניות. יש לזכור כי עד למועד ישיבה זו הצליחו מארגני ההעפלה של "החלוץ" להביא לחופי הארץ קרוב לאלפיים מעפילים בשמונה הפלגות, בלא שאיש מהם נתפס, ובלא שנתגלתה אף ספינה.¹¹ אך גולומב אינו רואה אסון באפשרות כי אוניות אחדות יתפסו, ומעפיליהן יאסרו (כפי שאירע למעפיליהן של כמה ספינות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים או על-ידי אנשים שהיו קשורים עמם),¹² או אף יגורשו (כפי שאירע במקרה של האוניה "סאנדרו", שנתפסה על-ידי הבריטים וגורשה בחזרה לרומניה, ב' 25.3.1939, על 282 מעפיליה).¹³

נושא תגובת היישוב למדיניות בריטניה כלפי העלייה מועלה אף הוא בדיון על-ידי אברמוביץ, המטיח ביקורת על מוסדות היישוב, על כי לבד מהצהרות מילוליות¹⁴ לא עשו דבר כדי להביע את מחאתם על מדיניות זו. למשיביו אין מענה לטענות אלה, מלבד דברי רמז: "הגיבוננו. היא תופסת ואנו העלינו את האנשים", שכן הדיון שלנו התקיים לפני השביתה בחיפה בסוף אותו חודש.¹⁵

לבסוף, מציין אליהו גולומב בדבריו הסיכום שלו, אם כי ברמיזה בלבד, את המהפך שעבר מפעל עלייה ב' מאז חידושו בשנת 1938 – ממפעל המאורגן על-ידי קבוצת חברים שפעלה ללא אישור רשמי של המוסדות, למפעל הזוכה לתמיכת ההסתדרות, ואף מודה בדבריו כי "גם אני בהתחלה פקפקתי".¹⁶ כמרכן מוסר גולומב מידע מפורט על היקף ההעפלה המאורגנת על-ידי "החלוץ", על-ידי הרביזיוניסטים, ועל-ידי אחרים במהלך השנה שקדמה לישיבה.¹⁷

ח"מ

8. על גלגולי מחלוקת זו, ראה הערה 19 למסמך.
9. ראה הערה 21 למסמך.
10. פירוט על שני נושאים אלה ראה בהערות 10 ו-11 למסמך.
11. ראה הערה 47 למסמך.
12. רשימת האוניות ראה אצל אבנרי, אריה ל., *מְלוּס עד טאורוס: עשור ראשון להעפלה 1934-1944*, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשמ"ה 1985 (להלן: אבנרי), נספחים.
13. ראה על פרשה זו הערה 7 למסמך.
14. ראה הערות 25 ו-26 למסמך.
15. על השביתה בחיפה ראה: *ספר המעפילים*, בעריכת משה בסוק, ירושלים, תש"ו, עמ' 72-73.
16. ראה דברי גולומב במסמך והערה 51 שם.
17. ראה דברי גולומב, והערות 47, 48, 49, 50 שם.

פרוטוקול מישיבה לענייני עלייה ב'¹

(הפרוטוקול מובא ככתבו וכלשונו)

יסודות² פעולתנו היו: ראשית - חומר אנושי מובחר, שנית - עד כמה שאפשר להציל אנשים מארצות הנגזרות ביותר (גרמניה, אוסטריה, צ'כיה).³ יש עתה קושי גדול להוציא אנשים דוקא מארצות אלו: ארצות מעבר מציגות קשיים במתן ויזות,⁴ כי חוששים בפני השארותם של פליטים אלה. על זאת התקשרו [התגברו?] איכשהו, אולם יש קשי שאין עצה נגדו - חוסר אפשרות להוציא כספים.⁵

השיטה הבלתי-מסודרת בה מנהלים הרביזיוניסטים את עבודתם מסכנת גם את פעולתם הם, גם את פעולת אחרים. בהזדמנות שנאלצנו להוריד את אנשיהם מהאניה,⁶ שאלנו אותם - למה הם נוהגים כך. תשובתם - דרכם בגיוס עולים אינה מאפשרת להם פעולה מסודרת. הם אינם בוחרים את העולים, על כן גם אינם יכולים להבטיח סודיות (למעשה, את היוצאים מלווים מאות אנשים בגלוי ובפומבי). הם גם מתקשרים עם סוכנים שונים, והיו כבר גם מקרים של גניבות. - השיטה בה אחזה עתה הממשלה - להחזיר אניות⁷ - תאמץ בלי ספק פעולה בלתי-מסודרת. בזמן האחרון התקנאו בהם גם מפלגות אחרות, עשו ניסיון של הבאת אניה, שאנו נאלצנו לפרוק ושנתפסה לבסוף.⁸ הצענו להם קודם להצטרף לפעולתנו, אנו נקח את אנשיהם מהכשרה לפי פרופורציה מסויימת, אולם הם לא הסכימו מתוך תקווה שגם הם יתעשרו מזה כרביזיוניסטים.⁹ עתה כנראה לא נשקפת סכנה שהם ימשיכו בזה. נשאר רק רביזיוניסטים, אולם הולך ומתברר לכולם ששיטת פעולתם היא בלתי-אחראית. השאלה היסודית היא - אם אנו נצליח לפתח את פעולתנו בקנה-מדה ההולם את צרכי הגולה והארץ. היו בזמן האחרון קשיים טכניים, מצד שכירת אניות,¹⁰ אולם יש תקווה שזה חולף. קיימות גם כל האפשרויות הטכניות להוריד את האנשים¹¹ - אם כי לא מן הנמנע שנתפש אניה או שתיים. אין בזה אסון, בין אם האניה תוחזר ובין אם האנשים יאסרו. עיקר השאלה היא שאלת הכספים.¹² כל הזמן עבדו בכספים מועטים מאוד. פעולתנו נפגשו בסימפטיה רבה בכל הארצות, אף מצד אנשים שלא קיוונו כלל לכך מהם, שלא היה להם כל קשר לציונות. אולי [אולם?] כסף מהסימפטיה אינו יוצא. הפעולה דורשת כספים רבים וצריכה לעלות ביוקר (אם כי הרביזיוניסטים עובדים בסה"כ ב-3 לא"י זול מאתנו - אבל זה עולה לנוסעים בענויים רבים של נסיעה ממושכת). להוציא איש מגרמניה עולה כ-20 לא"י. הכסף צריך להיות מוכן למפרע. - לא אנזים אם אומר שלפי האפשרויות הטכניות אפשר להביא במשך חדש כמה אלפים איש. כמובן, אם יגוייס הצי למלחמה בעלייה זו - ישתנה המצב. אבל לפי פעולתה והכנותיה של הממשלה לעתיד הקרוב - אפשר לעבוד. - היו בזמן

האחרון עכובים בלתי-צפויים, אולם יש תקווה שבקרוב נוכל להרחיב את הפעולה, ואם נצליח להרחיבה – תרד שאלת ההתחרות. בכל מקום היו מוכנים להפסיק לעבוד עם רביזיוניסטים אם אנו נתן את האפשרויות. אמנם, ישנו קושי בזה שאנו תמיד נעמוד על בחירת החומר האנושי.

רמז: 13 (1) בפולין התרשמתי, שמפלגות אחרות (לא רביזיוניסטיות) רצו בשיתופן במפעל העליה, ואנו לא גילינו נכונות לכך.¹⁴ הנכון הדבר – בעבר?

(2) הישנו באור, מדוע כל כך מעט רביזיוניסטים בעליה הנעשית בידיהם? הרי גם כסף יש להם. אולי טועים אנו בהנחה שהם מהווים רק 35% בעליהם?¹⁵

(3) הישנן ערויות בדוקות המאשרות את ההתעללות בנוסעים באניות רביזיוניסטיות אחרות?¹⁶

אברהמוביץ:¹⁷ היש הערכה כמה אנשים עברו במשך השנה בדרכים אלה? מסופק אם קו בחירת האנשים צריך להיות רק לפי התאמתם לעבודה ולהגנה – צריך להשאיר מקום גם לסתם יהודים.

חזן:¹⁸ ענין העליה הזו הוא הענין המרכזי והיא תובעת מאתנו שיתוף כל הכוחות – ההסתדרות צריכה לקחת על עצמה, כהסתדרות, את עול הפעולה ולרכז סביבה את כל היתר (מלבד הרביזיוניסטים). לא עשינו את שני הדברים. הדברים נעשו לפי חשבון של אנשים פרטיים, אמנם, אין זה קיפוח של השומר-הצעיר על ידי המפלגה – אלא קיפוח של "השה"צ" וחלק מהמפלגה ע"י חלק מהמפלגה. הדבר נעשה בידי חברי הקיבוץ המאוחד ואנו נמצאנו בחוץ – כמו גורדוניה.¹⁹ התרוצצנו כל הזמן ולהתחנן שישתפו חלוצים – אין זה פוגע בנו. ישנה שאלה של ארצות – מאין מעלים. והנה – ישנה הגזירה: אפשר לעלות מפולין הקונגרסאית,²⁰ ואי-אפשר מגליציה. אחרי ויכוחים רבים, הוסכם שח' השומר-הצעיר מגליציה יכולים לעלות ע"ח האחוזים שבפולין (האין היסוד לחשבון הזה – שבגליציה "השה"צ" חזק יותר). הגלגול האחרון – רצו לקבוע לנו בעליה ב' 10% במקום 26% בעליה לגלית. מזכירות הועה"פ הכריעה על אחוז שווה, אולם גם לפני כן חברינו חתמו על הסכם בדבר 10%, בלי זכות ערעור.²¹

כספים: נמסר, שמחיר העליה בערך 26-27 לירות, חוץ מזה הרי יש תמיכות. חברינו כולם שילמו 27 לירות, ואיפה התמיכות. כשאנו שואלים חברים אחרים, לא מהשה"צ, כמה הם שילמו – אנו שומעים מספרים אחרים. הרגשתנו היא, שעליה זו נעשית על חשבוננו.

לשאלה הכללית: אין כל מפתח אחר לעליה ב' מזה של העליה הליגלית. היקף העליה – במי אנו מעוניינים בה? עליה זו מראש עלולה להיות פרועה, אולם יש בידינו אפשרות לרכז סביבנו את כל חלקי התנועה הציונית ולהציג את הרביזיוניסטים כשוברי מסגרת, כהרפתקנים וכו'. קרנם לא תרד, כל זמן שהם מעלים ארצה הרבה אנשים, אז אי אפשר לומר: רק עליה חלוצית, מה גם שאנו רוצים להביא אלפים לחודש. – איך נעשה זאת? שמעתי שפועלי ציון והתאחדות בפולין דרשו אחוז מסויים בעליה. המרכז בפולין החליט – להקדיש להם כל אניה רביעית, שהם יסדרו אותם ואנו נוריד את האנשים.²² זהו צעד לפיצול נוסף. לפי מה שאני יודע, אנו אחראים ב-50% על זה שציונים כלליים מנסים לסדר עליה ברשות עצמם, בזה שלא רצו לשתפם בהנהלת המפעל וגם ניהלו ויכוח על אחוזים.²³

– מוטב היה לו הביאו רביוניסטים יותר בית"רים מאשר אותם אנשים שהם מביאים אותם.

סיכום: כדי להפוך את הענין לענין גדול, צריך שהועד הפועל יהיה המכריע בענייני העלייה הזו. העלייה החלוצית לפי המפתח המקובל. שיתוף כל הגורמים סביבנו. אברהמוביץ: אין העלייה יכולה להצטמצם אך ורק בסוג אחד – חלוצים. יש הכרח ולחץ בחו"ל אשר ימצאו דרך אחרת, אם אנחנו לא נספק את הצורך. סוף-סוף אין ספק שהעלאת מספר יותר גדול של אנשים עושה שרות יותר חשוב, כי העלייה ענין של כמות לא פחות מאשר של איכות. צריך לקבוע לא רק מפתח לאלמנטים-חלוציים, אלא גם חלק ללא חלוצים – "יידן פון א גאנץ יאר".²⁴ לעלייה ב' יש ערך של הגדלת היקף העלייה. זה גם אמצעי, של מלחמה נגד פוליטיקה של החזקת העלייה. כאשר התווכחנו על דרכי המלחמה דובר שצריך לתת לה אופי של פעולה קונסטרוקטיבית לפנינו עובדות. פעולה מכוונת להחמיר ולהפסיק את העלייה ב'. מה הייתה התגובה שלנו? מה עשינו לקיים את סיסמתנו "לא נכנע"?²⁵ המאמר דבר²⁶ אינו מספיק. עלינו להציג את עמדתנו שהממשלה תרע שכל אניה שהיא תופסת – יש לזה תגובה בארץ. אפשר להתווכח על אמצעי התגובה, אבל אין ספק בעצם התגובה שצריכה לבוא וזה לא נעשה. עוד מעט וזה יכנס למסלול של דברים מובנים מאליו. היא תופסת ואנו שותקים.

ד[וד] ר[מז]: הגיבוננו. היא תופסת ואנו העלינו את האנשים.

מ. ארם:²⁷ חשבתי שהשאלה צריכה להתברר רק בזמננו. מכיוון שחזן העמידה – אדבר גם אנכי. חברי חזן במצב יותר מאושר מאשר אנו. עד שרמז לא בא לפולין²⁸ עמדנו לגמרי בפני קיר אטום. בהשתתפותו של רמז הגענו להסכם ידוע, לשותף.²⁹ והעוסק בזה אינו איש פרטי כלל, זה הח' בן-ר.י.³⁰ השותפות מזוהה, כי לפו"צ שמאל ניתנה האפשרות לתת אנשים, על אחוזים לא דובר אפילו. האחוז שנקבע הוא לערך 777.³¹ האם אנחנו יכולים להשתתף ב"עסק הפרטי הזה". אני עומד לפעמים נדהם: מהו הגבול שאפשר להגיד שאנו שותפים לענין משותף. אנו גם לא ידענו על המוסד המטפל בזה כאן. לא מצאו לנחון לשתף אותו. כאן שמעתי בראשונה את דברי השהו"צ על ההתלבטויות שלהם עד שהגיעו לשתוף.

ד.ר.: אחרי דברי חזן לא חודש כלל לגבי העתיד. והענין צריך להתרכז על העתיד ולא על העבר. הענין לא אורגן ע"י ההסתדרות³² וקשה לדבר על העבר.

ז[למן] ר[ובשוב]:³³ אני הבינותי נכון שעלית אוסטריה וגרמניה לא מסתדרת ע"י העלייה ב'.³⁴

א[ליהו] ג[ולומב]: לא.

ז.ר.: חפצתי להציע ש... בגלל חוסר יכולת להוציא כסף להתקשר עם מוסדות עזרה.

א.ג.: סודר.

ז.ר.: לפני כמה ימים הייתי במצב רוחו של רמז בדבר הרזים השורר באניות שהריבז' מביאים.³⁵ חשבתי שלא צריך להחמיר בגלל חשיבות עצם הענין. עד שהגיע לידי כ"כ הרבה חומר. הובררו ויש לנו פרטיכלים של שיחות עם אנשים שונים, שהריבז' מחלקים את העולים לשני סוגים (א) חברים שלהם (ב) נתינים משוללי זכויות והם הנסיון הראשון של שלטון נאצי יהודי במחנה ריכוז יהודי. מעשה של יהודי

שגנב פרוסת לחם. תלו אותו על מוט ונשאר תלוי על מוט 6 שעות. הורידו אותו אחרי שהרימו קול צעקה. המפקד הסדיסט הזה נמצא עכשיו בארץ ויודעים את שמו. הלקו אנשים נוסח דכאו. אני שואל מה לעשות בחומר הזה. האם כדאי להתחיל במלחמה גלויה בצבור. אין חומר לכתיבה כי האנשים בלתי ליגליים, צריך לדון איך למצוא דרך. איזו שהיא אינסטנציה – הועה"ל או הרבנות הראשית – הכרחי לעשות בירור צבורי ולבער הרע. צריך גם להסיר את האיצטלה של גבורה שהם עושים את הדבר.

שאלת אברמ' בדבר סתם יהודים. לו היתה האפשרות ודאי שא[ליהו] לא יתנגד לעלית סתם יידן. נדמה לי, כי מפאת הצורך אני שואל אם אי אפשר להכניס בעלי הון. אינני מבין למה לא לנצל את העליה ב' להצלת הון יהודי ההולך לטמיון. צ.[ב]ר. [וונטשטיין]:³⁶ אני מקבל את כל מסקנותיו של חזן. אין חולקים עליהם. אינני יכול לקבל את כל דבריו לגבי העבר. הוא הגויים והיה חד-צדדי. ההתחלה נעשתה ע"י הרביז'. בארץ התנגדו לזה,³⁷ קמה התנגדות מצד חברים אחרים שהעיוז והצליחו.³⁸ נכון שורשה התגלתה כגוף איגואיסטי ולא רצתה לשתף ארצות אחרות. אינני מצדיק את זה. מה צריכים היו לעשות בארצות אחרות – להתחיל על אחריותם. זה אני יעצתי לחברים ברומניה והם לא העיוזו. החברים מגליציה לא טענו בשם כל גליציה, אלא תבעו בשם השומה"צ וגורדוניה והוציאו מהכלל את עקיבא. אמרתי להם שאיני יכול לעזור להם בפעולה פרטנית זו. לחזן אני אומר, כי צריך להיות יותר זהירים בזמן שמאשימים. למה לא העלו מברולגריה כי מתקבל הרושם שפסחו על בולגריה מפני שזוהי אחוזתו של השוה"צ. זה לא נכון, כי לא העלו גם מגרמניה. העלו 1,250 איש, מהם, כלומר רוב העלייה מפולין,³⁹ וזה צריך לתקן. והשתדלו בכון זה, ולא הצליחו בגלל אסונות. הטרנספורט הצי"כ⁴⁰ היה מוכן ויום לפני צאתו נכנס היטלר. ולו בא היה הרכב אחר, כי בין העולים מספר הגון של "מכבי הצעיר". ואשר לגבי פולין עצמה לא היה קפוח. הקפוח הוא רק לגבי יתר ארצות. חזן גם מאשים באי איחוד עם יתר המפלגות המזרחי וחלוץ.⁴¹ אני ניהלתי אתם את המו"מ והודעתי להם שיקבלו את האחוז וישותפו בכל, פרט לפעולה הטכנית. תשובתו היתה שדורשים אחוז, יותר גדול – קומפנסציה בעד העבר. על זה עניתי שאם הדבר יתפתח לא נעמוד על האחוז, כי ראיתי שמחפשים תואנה להפרדה ורצייתי שלא אנו נגרום לכך. עמדו בכל תוקף על שתופם בפעולה הטכנית התיעצתי עם כמה ח"ח ועל דעת כולם הגענו לגבול הויתורים. הטעות שלהם היתה, כי כל הענין הוא רק בהשגת אניה והשאר יעשה מעצמו.

אין ברצוני להאריך, כי במסקנות המעשיות אין חלוקי דעות, הזכירו כאן את האחוז של 16% שהסכימה ורשה ו-26% שהוסכם עליהם. אני מסכים ש-16% לא מספיק, אבל 26% אחוז מוגזם. עלי להגיד כי במדה שאפשר להפוך את הפעולה לכללית עושים זאת. בס"ה נכנסו קרוב ל-6000 ואנו ארגנו מזה 2000. מספר הרביז' הוא 10%.⁴² אני מודה שעד היום לא הכל היה בסדר. ואני רוצה שהוה"פ יקח את הענין לידיו. זה לא פשוט, אבל צריך למצוא הדרך. פרשת חיל⁴³ לא ידועה לי אבל אני יודע כי כאשר עמדו השאלות לדיון דובר שצריך להתאים לאפשרויות הטכניות שאינם ניתנים תמיד לצרכינו. בהתחלה עסקו בזה מספר חברים שעסקו בזה עד ש[...]. העניינים הכספיים בארץ בצורה הכי מסודרת. ברגע שידרש – יוגש דו"ח.

לחומר האנושי בתנאים הנתונים הכרחי ג"כ להעלות חומר לעבודה ולהגנה. אני מסכים להערת זלמן שצריכים לחשוב על אפשרות העלות בעלי הון. גם לנו יכולים לקרות אסונות, אבל מתוך הנסיון והזהירות שלנו אני יכולים למנוע יותר מאחרים. אני יכולים להגיע לאלפים-3000 לחודש אם הענינים יסודרו. הכשלוך של האניה השבוע לא במעט נגרם ע"י חומר האנושי שהיה באניה הזאת.⁴⁴

הסדר צריך להיות - חלוץ והתחשבות גם עם צרכים אחרים. אני יודע את החומר שהזכיר זלמן. בקבוצה העוסקת יש החלטה לפרסם חוברת על פעולת חוגים אחרים בשביל חו"ל.

במדה שהמו"מ עם מפלגות ציוניות יצליח אפשר יהיה לנהל את הפעולה מתוך אחריות וסדר.

צ. רוז: רואה חובה לאמר דברים אחדים אם כי הם מובנים. אני אחד המפקקים גם כשהענין מצליח. רואה את הקשר העצום כדרך רחבה. הלאי ואתבדה: אני רואה עדיין קשי עצום.

כשבענין הוחל היה האופן מעורפל. אז טרם נסתמו דרכי העליה הלגלית וחששתי שמא העליה החוקית תשלם עבור העליה הזאת.⁴⁵ סכנה זו קיימת במדה ידועה גם עתה.

עד הזמן האחרון היתה התנגדות השלטונות בגבולות שאפשר היה לעמוד בהם. מי יודע אם המצב לא יחמיר.

הראינו עד עתה יכלת עצומה.

הנסיון עלה לנו בהרבה עכשיו היכולת גדלה ויש להתיחס אליה ביתר בטחון. אעפ"י כן אני רואה את הדרך הזאת כדרך עמוסה סכנות עצומות ואינני בטוח אם נוכל לעשותה.

אם עומדים בפני נסיון שמחזירים אניה. יתכן שהאנשים יוכלו לחזור. אינני בטוח שזהו הגבול של אמצעי הארמיניסטרטיבים. משום זה הייתי אומר, כי כולנו הגענו למסקנה שבתנאים הנתונים צריך לעשות מה שניתן לעשות. בנוגע לראית הדבר בעתידו עדיין אין אני משוחרר מכל הפקפוקים שהיו לי בתחילת הדבר. אם נוסף לזה את ההכשלה הפנימית העצומה לבי לא קל. משום כך שתי מסקנות: א) לא להעמיד למשפט את מישוהו ב) זהירות מקסימלית בכל מהלך הענין, גם במובן האינסטנציה שתטפל ושמירה מעולה על כל פרטי הפעולה. עוד לא יצאנו מהסכנה של סבוכים חמורים מאד. ואם אחרי כל אלה נעלה עשרות אלפים לשנה ארכין את ראשי בפני הח"ח שטפלו. נעשה זאת ונראה מה תביא הפעולה. עמדתי ביסודה לא נשתנתה, כי עדיין לא הגעתי לכלל מסקנה שניתן לנו לעשות הרבה. הגעתי למסקנה שהרבה מכשולים הוסרו. אין לנו הרבה ברירות, המצב המעיק עלינו מכריח לעשות מה שאפשר.

מ. יערי:⁴⁶ מציע:

א) הוצעה פ"פ יחלית על ריכוז ושיתוף בארץ ובחו"ל באותו האופן שב"החלוץ".

ב) מפתח לסדר העליה הוא כמו בחלוץ

ג) יש לדאוג לשויון שאר הארצות כמו בפולין

ד) שויון אינציאטיבה בגלילים אחרים. זהירות טוב, פרובלימות ישנן, אבל אפשר

גם בנמלים אחרים.

(ה) עזרה שוה לזרמים אחרים בהסתדרות.

אם לא נגיע להסכם נצטרך אנחנו השוה"צ לעשות בעצמנו, ולבסוף הערה אחת. ישנן עוד מעיזים לאינציאט. פרטית ישנה גם אצל אחרים.

א.ג.: אחזור על המספרים.

העלויות במשך קצת פחות משנה – לערך 5000 איש (קצת פחות) מזה. צריך להבדיל בין אלה שירצו [שירדו] בערך 3000, אורגנו על ידינו⁴⁷ 2000, ע"י רביז'. אורגנו 3000,⁴⁸ ע"י מחלקות אחרות 400,⁴⁹ 200 נתפסו, יתרום ירדו. פרטיים אורגנו 270 איש ונתפסו.⁵⁰

הבאים: על ידינו 2000 ח"ח שלנו, ע"י רביז'. 400-450 שלהם. על ידם נכנסו שונים 1500 שנצטרפו להסתדרות.

בהורדה אנחנו 2500 מתוך 6000, מתוך ה-6000 3000-3400 בערך שלנו. בנוגע לעבר. רמז דיבר על פקפקיו שהיו לו. אני ויתר חברי לא נגשנו לדבר בקלות, גם אני בהתחלה פקפקתי.⁵¹ קב' חברים, על יסוד זה ששום אינסטנציה לא אסרה ולא אישרה, יצאה לפעולה. קבוצת חברים כאן הסכימה לעזור לפעולה כאן,⁵² מבלי להתעכב בפעולה בחו"ל. לאט לאט נכנסנו לעובי הקורה. מה שפולין תפסה את החלק הגדול זהו מכמה סיבות, רק מדינה אחת עוזרת בלב שלם – פולין.⁵³ במדינות אחרות קשיים גדולים. למרות היחס הטוב שיש בפולין לריבוי אנו מקבלים עזרה רבה. ברומניה רק בזמן האחרון, קצת הצלחה.⁵⁴ ענין הנמלים לא יכול להיות מוכרע ע"י החלטה. זהו הענין הכי עדין בכל הפעולה מה זה ענין ההחלטות. אין ברצוני להכנס בוויכוח על העבר. מהרגע שנכנסנו לענין הצענו את כל ההצעות שהציע חזן. יש רק הבדלי דעות ביני ובין חזן, יערי, ארם. יש הבדל בין יחסים עם מפלגות אחרות לבין בחירת החומר האנושי. לא רק שאני איני מעלה על הדעת עזרה למפלגות שלנו שיעלו פעולה נפרדת. כל עזרה כזאת תביא רק לכשלון גם שלנו. אני רצייתי לעזור לאינצ. פרטית ז.א. להציל את היהודים [ש] שנמצאים באניה. וחוששני שנכשלת.⁵⁵ אינני מעלה על הדעת שנתקשר עם מי שיארגן פעולה ספרטית. דרך אחת – ריכוז ואיחוד. כל הפרינציפלים שמנו יערי וחזן נכונים. לא אגיד שלא באשמת מי שהוא לא נכנסו פוע"צ שמאל למפתח הלגלי של החלון. ואם הם כעת נכנסו להחלון אפשר לתקן את הדבר.

יש להבדיל בין סוג אחד של ארצות לבין הארצות הטוטליטריות. בארצות כמו פולין קיים החלון והכשרה. לגבי ארצות אלה צריך קיר [קודם כל] להעלות את הח"ח הנמצאים בהכשרה. על זה אפשר לבוא לידי הסכם עם יתר המפלגות הציוניות. היתה הצעת הסכם והיו חילוקי דעות. ההצעה היתה – שיתוף כל המפלגות והחומר האנושי של כל המפלגות יוקח מהחלון והכשרה. אנשי המפלגות דרשו שתנתן האפשרות גם למפלגות מחוץ להחלון, להעלות אנשים לזה התנגדו לגבי ארצות מזרח אירופה. אם יש יוצאים מהכלל נדון. פוע"צ-צ.ס. טענו שיש להם נוער שלא יכלו מסיבות שונות לקחת לקיבוצי הכשרה, אבל הם עובדים. הסכמנו לקבוע לסוג זה אחוז מסויים. הצעתי להעביר את השאלה לועה"פ. עכשיו המצב שהמפלגות ציוני א' וב' והמזרחי הסכימו למה שהצענו להם. קודם התנגדו לזה התנגדות מוחלטת. הצענו קודם פשרה – לתת להם עזרה שוה, בתנאי שהארגון הטכני יהיה

שלנו. הכשלון מתחיל תמיד משם. והם לא התיעצו עם הטכניקער שלנו וסדרו את הענין באופן גרוע.⁵⁶

עד כמה שידוע יש אפשרות לעבודה במשך החדשים הקרובים. נתגלתה אמנם יכולת, אבל גם חוסר יכלת. יכלנו להעלות פי כמה ממה שהעלינו. דברים מסוג זה אין לעשות בלי העזה. אנשינו יותר מדי משקיים. זה צריך לתקן. אם נעבוד כהוגן כל השאלות שהציגו חזן ויערי לא תעמדנה, את אנשי החלץ יש אפשרות להעלות כולם. בזה צריך להתרכז. עכשיו אפשר יהיה להעלות גם מארצות אחרות. אין אני בקי במצב בגליציות וברומניה. שמעתי על הסכמים עם אחרים. לשאלה למה מעטו הריבז' הסבות שתיים: א) כספית. את חבריהם מעלים בלי כסף ע"ח אחרים ב) פוליטית. היה זמן שבנו את תאוריה תפיסת השלטון ע"י האנשים הטורוריסטים. אלה נפסקו לרגל ההסכם שלא יצא לפועל.⁵⁷ כבר אז חפשו דרכים אחרות כמה לתפוס את ההגה בעם היהודי וריכזו את כל האפרט בעלייה. בזה רצו לתפוס את לב העם. מפני זה היו מעוניינים להעלות דווקא סתם יהודים. בזה הצליחו בכמה ארצות. ובאו בקשרים עם הקהלות. הם היו מעוניינים להיות הסוכנות להעלאת יהודים.

בנוגע למשטר באניות אין להוסיף על המסופר. עם האנשים מדברים על השמאל ומעמידים אותו לשמצה ורק הם היחידים הדואגים לעליה. הדרך שהציע ז. מסוכנת, גם בטונספורט שלנו היו אנשים לא בגיל צעיר. יש לעתים סבות המצדיקות את זה. אבל, הכלל הוא שצריכים להיות אנשים מחוסנים. אין זו דרך לבעלי הון ולא לסתם יהודים. לנטיעה כזו צריכים ללכת רק אנשים מחוסנים ולא ידוע אם תמיד נוכל להוריד על חופי הארץ. אם אמרתי לעבודה ולהגנה התכוונתי לא רק לחומר אנושי זה שנחרך בארץ, אלא אין לדעת איזה מחסורים יצטרכו האנשים לסבול. וגם שאלת קליטת העלייה אינה כ"כ קלה. ואם נביא סתם יהודים לא נמנע ממקרים של הלשנה. גם בעליה לגלית צריכים להתרכז באלמנטים אלה, ביחוד בעלייה ב'.

הוסכם שיהיה ועד משותף לפיקוח בסמכויותיו (1) לפקח על האחוזים שנקבעו (2) לקבוע את הארצות (3) ערעורים (4) פקוח ובקורת כספית. הטכניקה לא תכנס לוועד המשותף. העוסקים יתנגדו לזה בכל תוקף שנקבע הטיפול בטכניקה לפי פרופורציה לא תהיה כל התנגדות לשתף אנשים מוכשרים אשר יוצעו.⁵⁸ אני מסכים שאין להשוה"צ אנשים בעבודה ואם יוצעו אנשים מתאימים ישותפו והייתי רוצה בזה. אבל לא לפי פרופורציה ולא לפי קביעת השוה"צ לפעולה זו נחוצה הכשרה מסוימת והכנה מסוימת.

לא ביקרתי חשבונות אבל עד כמה שעסקתי בשאלה זו אני חושב שדברי חזן בדבר לקיחת כסף מח' השוה"צ בפולין אינם נכונים. מאף אחד לא לקחו יותר מ-18 לא"י. אם חזן מודיע שידוע לו שהיו מקרים שלקחו יותר - צריך לבדוק.

להבא. הועה"פ לא צריך לדון. אינסטנצה מקבילה אשר תורכב ע"י המזכירות. זו תחלק לשני גופים: א) מ-7-10 אנשים שיהיה כעין הועה"פ (וב) מזכירות לטיפול יום יומי. את שני המוסדות תרכיב המזכירות.⁵⁹

מה שאמרתי שהפרסטיז' של הריבז' יורד אמרתי לא מהרהורי לבי, אלא על יסוד עובדות. באוסטריה קודם שלטו ועכשיו הוצאו. בארצות ריכזו הפליטים שלטו קודם

ועכשיו הוצאו.⁶⁰ כל הפרטים ידועים בחו"ל וזה הביא להורדת הפרסטיזיה שלהם. ואם נעבוד לאט הפרסטיזיה שלהם תעלה. הכרחי לעבוד בהיקף יותר גדול.

ד.ר.: מציע סיכום:

- 1) מאשרים מגמת הריכוז והאיחוד
- 2) מקבלים קוי ההסכם עם המפלגות הציוניות על הועד המפקח המשותף
- 3) תורכב ועדה עליונה
- 4) הקו הכללי - ב' דוגמת א' ביחס למפתח החלוצי
- 5) אם יוצעו לנו דברים בענייני אמצעים
- 6) על צורות פרסום תחליט הועדה.

הערות

1. בפרוטוקול השיבה לא מצויין התאריך בו היא התקיימה. על אף עובדה זו, נוכל לקבוע כי השיבה התקיימה ב-10 באפריל 1939, זאת בעזרת מספר "נקודות עוגן" מתוך המסמך עצמו וממסמכים נוספים: רמז מזכיר בדבריו את "הטרנספורט הצ'כי [ש] היה מוכן יום לפני צאתו נכנס היטלר". פלישת היטלר לצ'כיה הייתה ב-15.3.1939. הטרנספורט בו מדובר יצא בסופו של דבר לדרך באונייה "קולורדו" ב-15.4.1939. מכאן עולה שהשיבה התקיימה בין ה-15.3.1939 ל-15.4.1939.

דבריו של אליהו גולומב על אונייה של "מפלגות אחרות" - שהיא האונייה "אסימי" ותפיסתה [ראה להלן הערה 8] מסייעים לנו לרייק יותר בקביעת התאריך. האונייה "אסימי" נתפסה על-ידי הבריטים בליל ה-9.4.1939. מכאן, שהשיבה התקיימה בין ה-15.4.1939-10 מידע מדוייק יותר על מועד השיבה מצוי ביומניו של דודקה נמרי. ביום 12.4.1939 כתב נמרי ביומנו, בהתייחס אל ה-10.4.1939: "בשבת התקיימה ישיבה נוספת אצל בן-גוריון. דנו באותם הדברים. הוחלט שמוכרות הועד-הפועל תמנה ועדה לטיפול בענין העלייה". נמרי ממשיך ומדווח על ההסכם עם הציונים הכלליים והמזרחי, עליו דווח בישיבה שלפניו. אמנם ה-10.4.1939 היה יום שני, ולא שבת, אך היה זה יום חג - שביעי של פסח - ונמרי כנראה התבלבל. [יומן חפשי (רדקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 342/14].
2. הרובר הראשון בישיבה הוא אליהו גולומב: יליד רוסיה הלבנה (1893), עלה לארץ בשנת 1909. היה מראשוני ה"הגנה", שרת בגרוד העברי במלחמת העולם הראשונה, ונמנה על ראשוני מפלגת "אחדות העבודה" וממנהיגיה. היה ציר באסיפת הנבחרים הראשונה (1920-1925), השלישית (1931-1944) והרביעית (1944-1945), חבר הוועד הלאומי (1931-1944), וחבר הנהלתו (1940-1945). היה מיוזמי "וועד ההגנה" של ההסתדרות, 1921, ואחד משלושת נציגי השמאל במפקדה הארצית הפאריטטית של ה"הגנה", מ-1931. מיוזמי פלוגות השדה (פ"ש) וממקימי הפלמ"ח. נבחר בקונגרס הציוני העשירי (1937) לאחד מממלאי מקום חברי הוועד-הפועל הציוני, ולאחד מסגני באי כוח ההסתדרות הציונית במועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה.
3. ה"אנשלוס" - סיפוח אוסטריה לגרמניה הנאצית - הוכרז ב-13.3.1938, ושנה לאחר מכן, ב-15.3.1939, פלשו צבאות היטלר לצ'כיה. המדיניות הנאצית כלפי היהודים בארצות אלו - שכונו ארצות הרייך - הייתה מדיניות של הגירה כפויה, פעילות אלימה מתוכננת מטעם השלטונות וגם שלא מטעמם, שלילת זכויות היהודים, החרמת בתים ועסקים, פיטורים ממקומות עבודה במגזר הממשלתי והפרטי, חובה לרשום נכסים והקפאת חשבונות הבנק, סגירת אוניברסיטאות ובתי-ספר בפני תלמידים יהודים, עריכת מאסרים המוניים וכליאתם של יהודים רבים במחנות הריכוז, חילול ספרי תורה וכלי קודש והצתת בתי-כנסת. משה אורובך (אנמי), שליח "החלוץ" בווינה מאוקטובר 1938, תיאר את חומרת המצב בווינה, תיאור שהיה נכון גם לגבי יתר ארצות הרייך: "מה שלא מוטל כבר בספק, שהזמן המקסימלי שנוכל לעשות

משהו בווינה מוגבל לשנה, שנה וחצי. במשך הזמן הזה, אם לא יותר מהר, תחוסל הקהילה היהודית בווינה". [משה אוורבך אל מזכירות הקיבוץ המאוחד, 15.11.1938, ארכיון הקב"מ, חט' 2 חו"ל, 10-49, מצוטט אצל ויינר ועופר, עמ' 22; על מצב היהודים ותנועת "החלוץ" בגרמניה ובאוסטריה, ראה שם, עמ' 19-29; רות ורזי, הצלת יהודים מגרמניה באמצעות הגירה: נובמבר 1938-1945, חיבור לשם קבלת תואר "דוקטור לפילוסופיה", ירושלים, תשמ"ו (להלן: ורזי, דוקטוראט), עמ' 6-18; אריה אבנרי, עמ' 60 ואילן].

בתקופה מינואר 1938 ועד אוגוסט 1939 יצאו מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה באמצעות "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' כ-1270 יהודים, שהיוו 23% מכלל המעפילים בתקופה זו. [ראה ויינר ועופר, עמ' 25-26; ורזי, דוקטוראט, עמ' 81].

4. בתחילת אותה שנה נכשלו ניסיונותיהם של מארגני עלייה ב' להשיג ויזות מעבר דרך צרפת ליהודי הרייך. ויזות מעבר יוגוסלביות שהושגו עבורם בוטלו לפני שעלה בידי המארגנים לנצלם, וכן נכשל ניסיון להשיג ויזות מעבר דרך רומניה ליהודי הרייך.

בינואר 1939 הוחלט, בפגישה שנערכה בברלין ביחמתו של אליהו גולומב, ואשר בה השתתפו יהודה בראגניסקי, משה אגמי, פינז גינזבורג ואריה שינדלמן, להקצות את ההפלגה הבאה (השלישית) של ספינת המעפילים של "החלוץ" - "אטראטו" - לחלוצים מאוסטריה ומגרמניה. על-פי התוכנית אמורים היו החלוצים מגרמניה לברוא לצרפת, משם תפליג האונייה. אך צרפת הערימה קשיים במתן אשרות מעבר, מתוך חשש כי הפליטים ישתקעו בה. אליהו גולומב ביקש את עזרתו של ישראל אפרויקין, סוציאליסט יהודי בפאריס, שעמד בראש חברת אוניות, ואשרו הסכים לצייד את החלוצים באשרות מעבר לצרפת, אם יהיו בידיהם אשרות כניסה למדינה דרום אמריקאית כלשהי. קונסול פנמה הסכים להנפיק אשרות אלה, תמורת תשלום, כמובן. לשם הטבעת האשרות היו צריכים דרכוניהם של העולים להגיע לפאריס. הדרכונים אמנם הועברו, אך הם נפלו בידי המשטרה הצרפתית, וכאשר הגיעה "אטראטו" למאסיי, קשרה זו בין שני העניינים, ולא נותרה ברירה אלא לסלק את האונייה במהירות מן המקום, ולהפליג לאיטליה, שם עלו עליה חלוצים מפולין, במקומם של החלוצים מגרמניה, שלהם נועדה ההפלגה. [ראה: דר"ח אליהו גולומב בישיבה מיום 23.2.1939, את"ה 14/343; בראגניסקי, עמ' 144-148; אבנרי, עמ' 72-74].

בתחילת 1939 השיגו פעילי "החלוץ" בווינה (משה אגמי, וילי ריטר ואהוד אבריאל) 20,000 אשרות מעבר יוגוסלוביות ליהודי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה. אך רק חלק קטן מהן נוצלו. 378 מעפילים מגרמניה ומאוסטריה, יצאו מסוּשק באונייה "קולורדו" והועברו ממנה ל"אטראטו ד", במרץ 1939. העולים מגרמניה הועברו באישור ובעזרת השלטונות הגרמניים לאוסטריה, ומשם ליוגוסלביה. אשרות המעבר ליוגוסלביה (שיעדם הסופי היה מקסיקו, כביכול) התקבלו באמצעות אנשי הממשל הגרמני, בתנאי שאונייה תחכה להם שם ותקח אותם לדרכם. [אבנרי, עמ' 74-78]. אשרות נוספות נוצלו על-ידי מעפילים מצ'כוסלובקיה שהפליגו ב"אטראטו ה'" בשילוב עם "קולורדו", באפריל 1939. [על פרשה זו, ראה הערה 40 להלן, וכן אבנרי עמ' 81-86].

אך דבר יציאת המעפילים דרך יוגוסלביה פורסם באשמת רב החובל, ובקצבות לחץ בריטי בוטלו האשרות הנותרות.

ניסיון להשיג אשרות מעבר לעולי גרמניה, אוסטריה וצ'כיה דרך רומניה לא נשא פרי. על-כן הפליגו ב"אטראטו ז'" שנועדה להעלות גם יהודים מארצות אלו, יהודים מרומניה וחלוצים מפולין, שיכלו לעבור דרך רומניה. [ראה הערה 54 להלן].

5. רכושם של כ-530,000 היהודים שחיו בגרמניה בעת עליית הנאצים לשלטון היה שווה כ-12 מיליארד מארק. רכוש זה הוקפא ועל היהודים נאסר להוציא כספים מגרמניה. רק מהגרים יכלו להוציא את הסכום הדרוש לקבלת רישיונות הגירה, בניכוי של 10%. עולים לארץ-ישראל יכלו להוציא 1,000 ל"ש ללא ניכוי. לצורך הצלת רכוש יהודי חתמה ההסתדרות הציונית באוגוסט 1933 על הסכם "ההעברה" עם שלטונות גרמניה. לפי ההסכם הוצא מגרמניה בשנים 1933-1938 הון יהודי בסך כ-12 מיליון ל"ש בצורת סחורות. לאחר ועידת אוויאן (1938) בא הקץ להסכם, ולא ניתן עוד להציל רכוש יהודי מגרמניה. [ברלס, חיים, הצלה בימי שואה, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, עמ' 14-16]. חלק מכספי "ההעברה" הועבר לשימוש עלייה ב.

- [אבנרי, עמ' 109].
6. מדובר על עזרה שהושיטו דודקה נמרי וחבריו בהורדת 350 מעפילים מן האונייה "קטינא", ב-1939.2.8, בה נתקלו ליד כפר ויתקין, כאשר המתינו ל"אסימי". [יומן חפשי (דודקה נמרי), 1939.4.8, את"ה 14/342].
7. האונייה "סאנדרו", שהגיעה ב-22.3.1939 מרומניה, ובה 282 מעפילים, נתפסה על-ידי הבריטים וגורשה בחזרה לרומניה, ב-25.3.1939. הנציב העליון חשש כי השארותם של המעפילים בארץ תהווה "תקדים מסוכן". כמ"כ, ביקשו הבריטים בדרך זו ללחוץ על ממשלת רומניה שתגביר את הפיקוח על הפלגת אוניות ממגליה, כדי למנוע יציאתם של מהגרים שאין ברשותם תעודות מסע תקפות. סאנדרו הגיעה לקונסטנצה ב-1.4.1939, הנוסעים ירדו ממנה וקיבלו את כספם בחזרה. [ראה מברק מאת הנציב העליון בארץ-ישראל אל שר המושבות, 22.4.1939, PRO, FO 371/24088, (העתק בפרוייקט ההעפלה, ב' 22.1-72); מברק מאת משרד החוץ הבריטי אל נציג בריטניה בבוקרשט, סיר ר. הואר, 25.3.1939, שם, (העתק בפרוייקט ההעפלה, ב' 22.1-70); מברק מאת סיר ר. הואר אל משרד החוץ הבריטי, 3.4.1939, שם (העתק בפרוייקט ההעפלה, ב' 22.1-86)].
8. הכוונה לאונייה "אסימי", שאורגנה בפולין על-ידי הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי. דודקה נמרי סייע בהורדת המעפילים, לפי הוראה שקיבל מאליהו גולומב. 100 מעפילים הורדו בליל ה-7.4.1939. ההורדה נמשכה בליל ה-9.4.1939, אך לאחר הורדת 110 מעפילים, נתפסה האונייה על-ידי הבריטים, כשעשרה אנשי ים מחוליית ההורדה על סיפונה, והובלה לחיפה. וכשבעיים לאחר מכן, ב-23.4.1939 – גורשה "אסימי" מחופי הארץ. ה"אסימי" חזרה ליוון, ומשם הפליגה שוב לארץ-ישראל ב-1.6.1939. ב-6.6.1939 הועברו המעפילים לסירת מפרש, כדי להורידם בחוף הרצליה, אך בשל קלקול בסירה היא נתפסה והעולים נעצרו. לבסוף שוחררו מעפילי "אסימי", לאחר שממשלת המנדט נכתה את הסרטיפיקטים שהוענקו להם מן המכסה הכללית. [ראה: סת"ה, שם, עמ' 1043 ואילך; בראגינסקי, יהודה, עם חותמי אל חוף, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, תשכ"ה 1965 (להלן: בראגינסקי), עמ' 201; כהן, יוחנן, הנוער הציוני: צמיחתה של תנועה, ספר ראשון – עד מלחמת העולם השנייה, תל-אביב: משואה, תשל"ו (להלן: יוחנן כהן), עמ' 313-319; עדות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 330, 330ד; יומן חפשי (דודקה נמרי), 1939.4.12, את"ה 14/342].
9. לפי גירסתם של הנוער הציוני והפועל המזרחי, היה זה "החלוץ" שלא הסכים לשתף את הנוער הציוני בהעפלה המאורגנת על-ידו. [ראה: מכתב משה קולודני, שביקר בפולין, לצבי הרמן, 6.8.1938, מצוטט ביוחנן כהן, עמ' 312]. גם דוד רמו התרשם בביקורו בפולין, כי "החלוץ" היה זה שלא רצה בשיתוף. [ראה דברי רמו, להלן, עמ' 2 במסמך].
10. בעקבות פגישה שזומנה על-ידי אליהו גולומב בברלין בינואר 1939, בהשתתפות יהודה בראגינסקי, משה אגמי, פינז גינזבורג ואריה שינדלמן, ואשר בה הוחלט, בין היתר, כי חלוצי גרמניה ואוסטריה יעלו בהפלגת הבאה, החלו שליחי עלייה ב' באירופה לחפש אוניות נוספות כדי להרחיב את ממדי ההעפלה – אך ניסיונותיהם עלו בתוהו. בראגינסקי ניסה לחכור במאורסי שלוש אוניות משא, אך התברר כי לשלטונות צרפת קריטריונים חמורים למתן היתר להסעת אנשים, וההצעה ירדה מן הפרק. גם ניסיונו של זאב שינדל להגיע להסכם עם בעל אוניות יוגוסלבי על חכירת אונייה, נסתיים בלא כלום, וכאשר מצא אונייה מתאימה, לא נמצא בידי השליחים הכסף הנחוץ לשלם בעדה. ניסיונו של אליהו גולומב למצוא אונייה באמצעות אמפירוקוס ("יווני גדול"), נכשל משבעל האונייה שמע כי מדובר בעלייה בלתי ליגאלית. ניסיון לחכירת האונייה "אלי", שהוצעה לבראגינסקי ואגמי בווינה על-ידי ארמני בשם לאזאר, בתיווכו של ברטולד שטורפר (יהודי מתבולל שמונה על-ידי אייכמן לטפל בהגירת היהודים), נסתיים גם הוא בלא כלום, בשל הסעיף בחוזה המוצע, לפיו לא תתקרב האונייה למים הסרטיוריאליים של ארץ-ישראל. [אבנרי, עמ' 72-73]. בראגינסקי מספר בזיכרונותיו על ניסיונות אלה ואחרים להשגת אוניות בתקופה זו, שלא נשאו פרי. [בראגינסקי, עמ' 121-129, 183-194].
11. בראגינסקי בספרו מציין כי הורדת המעפילים בחופי הארץ הייתה מראשיתה באחריותו של

ישראל גלילי, מנציגי האגף הפועלי ב"הגנה". בתקופה הראשונה, בה נמנע גם הצד הפועלי ב"הגנה" מלסמוך ידו על עלייה ב', וגם אליהו גולומב, ששימש כראש הניציגות הפועלית, נתון היה לתנודות בלתי פוסקות בייחסו להעפלה, פעל גלילי במחתרת בתוך מחתרת. הוא גייס את פעילי ההורדה מתוך פועלי נמל תל-אביב, ללא ידיעת חבריו ב"הגנה". [בראגינסקי, עמ' 208-209].

דודקה נמרי, פעיל בהורדה מראשיתה, וראש ארגון ההורדה מהקמתו ב-1938 ובמשך כעשר שנים, מספר בעדותו על פעולות ההורדה הראשונות, בהן השתתפו עובדי הסירות של נמל תל-אביב. בהעדר קשר עם האונייה, המתינו פעילי ההורדה לספינה הראשונה (פוסידון א') שלושה ימים בחוף מצפה הים, מול אביחיל, שנבחר עלי-ידם לאחר שנבדק ונמצא נוח לגישה עם סירות. נקבעו סימנים לזיהוי המקום ולמתן הוראות ואתראות סכנה לאונייה המתקרבת, על-ידי צורת תליית פנסי רוח על קיר בית בן שתי קומות שהשקיף לים. במקביל, נאסף מידע אודות תנועת סירות החופים הבריטית. משנתברר כי הסירות מפליגות מנמל חיפה בשעה 18:00-19:00 לפנות ערב, ולפי החישוב אמורות היו להגיע למצפה הים בסביבות 23:00-24:00 בלילה, נקבעה שעת ההורדה בהתאם. המעפילים הובלו לאחר ירידתם בחוף ברגל לפרדסים הקרובים, ומשם פוזרו במכוניות בין משקי עמק חפר. [עדות דודקה נמרי, את"ה 3029 א' (העתק בפרייקט ההעפלה, עדויות כללי 159), עדות ברצ'יק (דב מגן), את"ה 14/735; עדות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 330].

באונייה השנייה, באפריל 1938 (ארטמיסיה א'), ובשלישית, בחדש מאי (פוסידון ב') נעזר ארגון ההורדה בקשר, בינתיים רק מן הארץ אל ספינת המעפילים. מחלקת הקשר של ה"הגנה" קבעה מספר תקליטים, שלכל אחד מהם ניתנה משמעות מיוחדת – פעולה, דחיה או סכנה – ואשר נקלטו באונייה. הודעה על דבר יציאת האונייה מאירופה והערכה אודות מועד הגעתה לחופי הארץ נשלחה לארץ במברק מוצפן כדואר רגיל. את השמירה בחוף ארגנו מפקדי הנפות, שהשתמשו בחברי ה"הגנה" בנפתם ובנשק שברשותם. פלוגות הצלה קבלו את הסירות, בהן חתרו ימאים חברי ה"הגנה", בהתקרבתם לחוף, שלא תתהפכנה. עם הגברת עלייה ב', מציין נמרי, שוכלל מנגנון הקשר באוניות. הקשר הוקם יומיים לאחר שהאוניות עזבו את חופי אירופה, ואז הועבר הפיקוד על האוניות למטה בארץ. [עדות דודקה נמרי, שם שם].

החל מיולי 1938, עם הפלגת ארטמיסיה ב', הוחל בשימוש בתקשורת אלחוטית הן באונייה והן על החוף. [ראה אבנרי, עמ' 49].

על מבצעי ההורדה של ספינות המעפילים בתקופה שבין ינואר 1938 לאפריל 1939, ראה שם, עמ' 41-42, 45, 46, 49, 58-59, 60, 77, 85, וכן יומן חפשי (רדוקה נמרי), את"ה 14/342; על הבעיות השונות שהיו כרוכות בארגון ההורדה, כגון בעיות תקציביות, בעיות קשר, סוג הסירות באוניות ומספרן, גיוס והכשרת אנשי ים ואלחוטאים, וכו' ראה בראגינסקי, עמ' 208-213].

12. במסמך מיום 20.10.1939, שכותרתו "תוכנית לפעולה קרובה", מפורטות הוצאות העלאתם של מעפילים מארצות שונות, כשההוצאה נעה בין 20 לא"י ל-25 לא"י לאיש. העלות של 25 לא"י נקבעה כשחלוקת הוצאות היא: כ-6 לא"י עבור הנסיעה בנהר, והיתר (19 לא"י) – ההוצאות מהנמל, כלכלה והורדה". עלותו של מעפיל דרך איטליה, שנקבעה על סמך ניסיונות קודמים, הועמדה על 20 ליי"ש. מחיר ההורדה מחושב לפי 1.25 לא"י למעפיל. במסמך זה מפורטים גם המקורות הכספיים שבאמצעותם מומנו ההפלגות. מקורות אלה כללו מוסדות עזרה, תרומות מיוחדות מקהילת וינה, מוועד הקהילות בשווייץ, מוועד העזרה באיטליה, ואחרים, וכן מ"קופת לונדון", ומן "הטרנספר הסלובקי" ו"הטרנספר הציכיי". הערה במסמך מציינת כי "לפי ההסכם בגוף הועמדו לרשות העלייה, מהטרנספר הציכיי, 43000 ליי"ש". [ארכיון אישי של יהודה בראגינסקי, ארכיון הקב"מ, אפעל, חס' 2 חו"ל, מיכל 9, תיק 1 (העתק בפרייקט ההעפלה, 158 - (1)8.200)]. פרטים נוספים על המקורות הכספיים של עלייה ב' בתקופה זו, ראה: בראגינסקי, עמ' 161, 166-171; אבנרי, 82-83, 98-100, 111-1108].

13. דוד רמז: יליד רוסיה הלבנה (1886), עלה לארץ-ישראל ב-1923. ציר באספות הנבחרים

- הראשונה ועד הרביעית (1920-1948), חבר הוועד הלאומי מ־1920, בהנהלתו מ־1929, ומ־1944 ועד לכינוס מועצת המדינה הזמנית - יושב־ראש ההנהלה. ממנהיגי "אחדות העבודה" מאז ייסודה, 1919, ולאחר איחודה עם "הפועל הצעיר" - ממנהיגי מפא"י. נמנה עם מייסדי ההסתדרות, וכיהן כמוזכרה הכללי בשנים 1935-1945. נבחר בקונגרס הציוני העשירי (1937) לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ולאחר מבאי־הכוח של ההסתדרות הציונית במועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה. שר החינוך בממשלת ישראל, 1949-1951. ראה הערה 9 לעיל. רמו ביקר בפולין בנובמבר 1938, והשתתף שם במליאה של מרכז "החלוץ", וכן בקונגרס למען ארץ־ישראל העובדת. [ראה: אופנהיים, ישראל, חנועת החלוץ בפולין 1929-1939, אוניברסיטת בן־גוריון בנגב, 1993 (להלן: אופנהיים), עמ' 501; זרבבל אל אידלסון, ורשה, 4.11.1938, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 תו"ל, מיכל 4, תיק 17 (העתק בפרייקט ההפעלה, 102 - 8.45)]. זרבבל אל מוזכרות הקיבוץ, ורשה 3.11.1938, שם, תיק 20 (העתק בפרייקט ההפעלה, 57-8.81)
14. רק חלק מן המעפילים בהפלגות שאורגנו על־ידי הרוויזיוניסטים היו חברי בית"ר. באונייה ג'יפו א', לרוגמא, שהפליגה מקונסטנצה בדצמבר 1938, היו 734 עולים, ורק כמחציתם בית"רים מאוסטריה, רומניה ופולין, וגם 100 יהודים שהגיעו לנמל ישר ממחנה הריכוז דכאו, ואשר שוחררו בתנאי שיעלו מיד לאוניה. [חיים לזר־ליטאי, אף־על־פי - ספר עלייה כ', תל־אביב, מכון ז'בוטינסקי, תשי"ט (להלן: לזר־ליטאי), עמ' 178]; באונייה "קטינא" (ינואר 1939), מתוך 778 העולים, היו כ־430 בית"רים, והיתר יהודים סתם, ביניהם אנשי "מכבי", "השומר הצעיר", "הנוער הציוני" ו"החלוץ". [שם, עמ' 169]. בהפלגתה השנייה של "ג'יפו" (שטבעה באפריל 1939, ומעפיליה ניצלו על־ידי "קטינא") היו 750 עולים, רובם יוצאי פולין, 270 מהם בית"רים מפולין, 34 בית"רים מרומניה, ואנשי אגודת ישראל מורניה [שם, עמ' 180; דליה עופר, דרך כים, עלייה ב' בתקופת השואה, ירושלים, 1988 (להלן: עופר, דרך כים), עמ' 474].
16. ראה הערה 35 להלן.
17. זאב אברמוביץ: יליד אוקראינה (1898), לאחר שגורש מאוניברסיטת אודיסה בשל פעילות פוליטית של סטודנטים, המשך את לימודיו בכימיה באוניברסיטת בריסל. חבר פועלי ציון משנת 1921, ופעיל מאד בבריסל וברוסיה. עם הפילוג בפועלי ציון, הצטרף לפועלי ציון שמאל, והיה חבר הוועד המארגן. עלה ארצה, 1922, היה חבר מרכז פועלי ציון שמאל; חבר אספת הנבחרים הרביעית (1944-1948), וממלא־מקום בוועד הלאומי מ־1947. חבר מועצת עיריית תל־אביב; חבר מוזכרות הכרית העולמית של פועלי ציון שמאל, 1926-1928; חבר מוזכרות מרכז פועלי ציון שמאל והחוגים המארכסיסטים, 1928-1939; חבר מועצת ההסתדרות וחבר המועצה והמרכז של מפ"ם, וחבר מערכת "על המשמר". פרסם מאמרים בעיתונות תנועת הפועלים בארץ וכן חוברות בענייני ארץ־ישראל ותנועת הפועלים, וספרים בכלכלה.
18. יעקב חזן: יליד רוסיה הלבנה (1899), ממייסדי "השומר הצעיר" בפולין, עלה ארצה בשנת 1923, וב־1927 הצטרף לקיבוץ "משמר העמק". נחשב, לצד מאיר יערי, למנהיג המדיני והאידיאולוגי של "הקיבוץ הארצי השומר הצעיר" ואחר־כך של מפ"ם. היה חבר במוסדות הסתדרות העובדים הכללית, ציר באסיפת הנבחרים הרביעית (1944-1948), וממלא־מקום בוועד הלאומי מ־1947. חבר הקונגרסים הציוניים והוועד הפועל הציוני, ולאחר קום המדינה - חבר בשכבת הכנסות הראשונות.
19. שאלת המפתח לחלוקת המקומות בעלייה ב' קשורה בשאלת המפתח לחלוקת רישיונות העלייה בין רכיביו השונים של "החלוץ" בפולין - שאלה שעוררה סכסוכים רבים. מוקד הסכסוך היה בין הגוש הכללי, לבין תנועות הנוער. הראשון טען כי כוחו הייחסי בהכשרה עלה לעומת תנועות הנוער, ודרש לשנות את המפתח בהתאם. "השומר הצעיר" איים בפילוג אם תתקבל הצעת הגוש הכללי. אך למרות זאת, התקבלה בישיבת מרכז החלוץ בדצמבר 1936 (לאחר שנציגי "השומר הצעיר" עזבו את הישיבה) החלטה לפיה ישונה המפתח כך ש"השומר הצעיר" יקבל 18.6% וגורדוניה - 7.5%.
- תנועות הנוער פתחו במסע ציבורי נגד החלטות המרכז, מעל דפי העיתונות ובאמצעות

תזכירים לוועד הפועל של ההסתדרות. הגוש הכללי הגיב לפרסומים אלה בפרסום נתונים משלו אודות חלקם בהכשרה. לפי נתונים אלה עלה חלקו בהכשרה מ-67.6% ל-76.65% ואילו חלקו של "השומר הצעיר" ירד מ-23.4% ל-16.5% ושל "גורדוניה" מ-9.5% לפחות מ-7%. לכן הסכמת הגוש הכללי להעניק ל"שומר הצעיר" 18.6% ול"גורדוניה" 7.5%, הוא, לטענתו, בבחינת מעשה חסד.

בהתקרב מועד העלייה נאלצו תנועות הנוער להכנע, מה עוד שהיה ברור להן כי אמנם חלה ירידה באחוז חבריהם בהכשרה, אם כי לא במידה שהגוש הכללי טען.

בינתיים, בוועדה לענייני "החלוץ" של ברית הקיבוצים התקבלה ביוני החלטה לפיה חלקה של כל תנועה בעלייה הוא לפי אחוז חבריה בהכשרה, אך יחד עם זאת רשאית כל תנועה להפריש 5% ממכסתה לחבריה ששהו לפחות שנה אחת בהכשרה, ואשר תמלאים תפקידי הדרכה וחינוך בתנועותיהם. ההנהגה הראשית של "השומר הצעיר" בפולין התנגדה להחלטה זו, שכן היא אמנם נתנה לתנועה חופש בחלוקת רישיונות העלייה שלה בין חברי ההכשרה ובין פעיליה, אך היא קבעה כי האחוז שתקבל התנועה בעלייה ייקבע על-פי חלקה בהכשרה, ולא על-פי חלקה ב"החלוץ" בכלל, וכמו-כן - יופרשו הסרטיפיקטים עבור הפעילים מתוך מכסה זו.

התנגדות הגולה אילצה את הנהגת "השומר הצעיר" בארץ לנסות לשנות את תנאי ההכשרה. אך הדיון בנושא במועצת "החלוץ" העולמית ביולי 1937 נסתיים בלא כלום, בגלל עמדתה הנוקשה של הנהגת "השומר הצעיר" בפולין.

בשיחות בלתי פורמליות הציע 'י רבינוביץ, שפעל מטעם "הקיבוץ המאוחד", הצעה לפיה יועלה חלקו של "השומר הצעיר" בעלייה ב-4%, כלומר ל-22%. לאחר דיונים ממושכים, בהשתתפות הגוש הכללי בפולין, הושג הסכם חדש: "השומר הצעיר" יקבל 22% מכלל הסרטיפיקטים ו"גורדוניה" 8.5% (לעומת 7.5%).

אך הרגיעה בעקבות ההסכם לא ארכה זמן רב. תנועות הנוער קבלו במיוחד על אי שיתופן בהכרעות בענייני ההעפלה, והביעו את חשדם, בינואר 1939, כי לוקחים מחבריהם יותר כסף מאשר מאחרים. חברי "השומר הצעיר" החליטו לעזוב את הוועדה המשותפת של ארגון ההעפלה ולשלוח את משה זילברטל לארץ לבירור העניינים במוסדות ההסתדרות. צעד זה הרתיע כנראה את ראשי הגוש הכללי והם הסכימו לחזק את שיתופו של "השומר הצעיר" בהנהלת מפעל ההעפלה. [אופנהיים, עמ' 510-513]. כמו-כן, לנוכח הגידול במספר חברי "השומר הצעיר" בהכשרה באביב 1939, עד כרי היותם שליש מכלל ההכשרה של "החלוץ", הסכים הגוש הכללי, החל מאפריל 1939, להעלות חלקו של "השומר הצעיר" בעלייה מ-22% ל-25%. [שם, עמ' 517].

20. פולין הקונגרסאית: שטחה של פולין, שהיה נתון לשלטונה של רוסיה הצארית, וצורך אל פולין על-ידי קונגרס וינה, 1815.

21. במכתבו של פייברש בנדורי אל יהודה בראגינסקי מדצמבר 1938 אנו מוצאים אישור לטענתו של חזן: "גליציה גם היא תובעת תוספת. אנו עומדים על 10% ויש לנו גם טענות בייחס לחומר הקודם." [פ. בנדורי אל שמעון (יהודה בראגינסקי), 8.12.1938, ארכיון הקבוצה, מ, אפעל, חט' 2 ח"ל, מיכל 4, תיק 17 (העתק בפרייקט ההעפלה, 169 - 8.45)].

"החלוץ" בגליציה הרגיש מקופח לעומת "החלוץ" בפולין, באשר למספר חבריו בהעפלה. לטענתו, בעוד שמעת חירוש עלייה ב' עלו בדרך זו מפולין כ-1200 חלוצים, שחופו בה בתקופה זו רק 49 חלוצים מגליציה. לדבריהם, לא שותפו חלוצים מגליציה בהפלגות הראשונות, ורק לאחר מאבק הגיע האחוז שלהם בעלייה זו ל-10%. רק לאחר מאמצים גדולים הוצעו ל"החלוץ" בגליציה 16% בהעפלה - הסדר שנתקבל על-ידו כהסדר ארעי כדי "לכלל הפחות להפחית במידת מה את הקיפוח", לדבריו. בסופו של דבר החליט הוועד הפועל כי מפתח עלייה ב' יהיה זהה למפתח העלייה הליגלית - 26%. [ראה: מכתב מאת הסתדרות החלוץ בפולין הקטנה ושלזיה - הוועד המרכזי, לבוב, מיום 26.4.1939, אל הוועד הפועל של ההסתדרות, חתום על-ידי מ. בויראו וח. וילנר, ארכיון העבודה, חט' 208, תיק 1682 (העתק בפרייקט ההעפלה, 172(25.1); מכתב מאיר יערי וברוך רבינוב, בשם מזכירות הקיבוץ הארצי, להנהגה העליונה של השומר הצעיר בוורשה, 17.5.1939, ארכיון השומר

הצעיר, גבעת חביבה, ה-3.3.2 ב' (העתק בפרייקט ההעפלה, 95 - 14.105). "החלוץ" בפולין התרעם על החלטת הוועד הפועל של ההסתדרות, וטען כי ההסכם אודות הקצאת 16% בעלייה ב' לחלוצי גליציה, עליו הותנה במפורש כי הוא מוחלט, תואם את המציאות שם, וכי גם "החלוץ" בגליציה בעצמו לא דרש אחוזים גבוהים יותר, מתוך הכרה במציאות הקיימת, עד אשר קבל הוועד הפועל את החלטתו. [ראה: מכתב פ. בנדורי אל צבי [רחנשטיין] ואשר, מיום 25.5.1939, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 27 (העתק בפרייקט ההעפלה, 1 - 44.35)].

22. איחוד עולמי פועלי-ציון - (צ.ט.) התאחדות: מסגרת ארגונית עולמית שאיחדה את מפא"י ומפלגת האם בגולה, שאליהן היו מסונפות המפלגות הארץ-ישראליות שהקימו את מפא"י, כלומר, מפלגת "פועלי ציון" ("אחדות העבודה" בארץ-ישראל) ו"צעירי ציון - התאחדות" ("הפועל הצעיר" בארץ). "האיחוד" ריכז את פעולתו בארגון "החלוץ" והעלייה לארץ. [דוד בן-גוריון, זכרונות, כרך רביעי, 1937, תל-אביב, תשל"ד (להלן: בן-גוריון, זכרונות ד'), עמ' 515].

לפי הסכם שהושג בפברואר 1939 עם מרכז "החלוץ" בפולין היו צריכות להתארגן הפלגות מיוחדות של פועלי-ציון ופועלי-ציון שמאל ו"אנשי קלינבורים" (סיעת "על המשמר" - ציונים כלליים א' [אופנהיים, עמ' 471]), כשהתנאים הם: "אחריות כספית שלהם, סידורים שלנו, בקרת ופקוח על בחירת החומר האנושי וסידורים כספיים - מצד אנשינו..." [פייכוש בנדורי אל אידלטון, ורשה, 17.2.1939, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 19 (העתק בפרייקט ההעפלה, 13 - 8.47)].

23. ציונים כלליים - מפלגה ציונית כללית, חסרת אידיאולוגיה מעמדית סוציאלית, שאיחדה אנשי מעמדות הביניים. הייתה מקורבת למרכז ולימין בציונות. התפלגה ב-1935 לטיעות א' ו' ב', כשהפילוג היה סביב שאלת היחס אל תנועת העבודה בארץ-ישראל וחלקו של המעמד הבינוני בבניין הארץ. ציונים כלליים ב' יצגו את בני המעמד הבינוני הגבוה שהתנגד לעליית מעמדן של מפלגות הפועלים. [בן-גוריון, זכרונות ד', עמ' 511].

בראגינסקי שותף לדעתו של חזן, ומציין כי "החלוץ הכלל-ציוני בפולין, ששותף במשלוחים אחרים, פנה לבסוף עורף ל"החלוץ" משום שחלקו קופח באותם משלוחים". [בראגינסקי, עמ' 141]. העלייה הצעמאית שאורגנה על-ידם - זו האונייה "אסימי". [ראה הערה 8]. לגבי ההסכם שהושג אתם, ראה להלן, הערה 58.

24. אידיש: "יהודים של כל השנה", כלומר סתם יהודים, להבדיל מחברי "החלוץ".

25. ב-28.2.1939 בכנס יישובי, שנחכנס לקריאת הוועד-הלאומי, נתקבלה הכרזה האומרת: "הממשלה הבריטית זוממת ותכנית לחיסול המדיניות של הבית הלאומי ... הכינוס של שליחי היישוב בארץ מכריז ומודיע: לא נכנע! ... עם גשת הממשלה לביצועה, לא יהיה עוד שיתוף פעולה בינה לבין היישוב בארץ ... ואל עם ישראל בתפוצותיו יאמר: אל רפיון! ... גייסו את מאמצי כחותיכם בכל תפוצותיכם והתלכדו למערכה ולפעולות העפלה עד אשר המשימה תושם לאל ... היישוב! בשעת כוונה זו למולדת אתה קרוא להתאחד סביב נציגין מוסדותיך ולעמוד הכן למילוי כל תפקיד, אשר שעת החירום תדרוש ממך ... זכור, כי רק בכוח אחדותנו ומשמעתנו תופר מדימת מתנגדינו ותקוות ישראל תהיה!" "לא נכנע!", בתוך: כנסת ישראל בארץ ישראל - הוועד הלאומי, ספר התעודות תרע"ח - תש"ח, ירושלים, תש"ט, עמ' 236].

ב-17.3.1939 פרסם הוועד הלאומי הכרזה נוספת, שכותרתה: "היישוב לא יכנע למדיניות הבגידה!" ההכרזה מוחה נגד כוונת בריטניה להגבלת העלייה במשך חמש השנים הבאות והפסקתה המוחלטת בתום תקופה זו, אם הערכים לא יסכימו להמשכה, קוראת ליישוב לעמוד הכן לקראת יום פקודה, וקובעת: "היישוב לא יכנע למדיניות הבגידה!" [שם, עמ' 237].

על הקריאה "לא נכנע" כתב ברל כצנלסון כי "מה איפוא, נעשה? איני יודע תשובה אחרת מזו שפרצה מעומק לבו של היישוב: 'לא נכנע'... ייתכן שהקריאה הזאת מציינת שלב חדש בהיסטוריה הציונית. מעבר מציונות אבולוציוניסטית ורציונלית, והירה ואיטית, לציונות הפועלת מתוך הקטסטרופה והתותרת להתגבר עליה במאמצים הירואיים ... מה יהיה הבטוי הנאמן ביותר של אי-כניעה? הווה אומר: עלייה. אנחנו פוסלים את זכותו של המחוקק - יהיה מי שיהיה - לגזור על שיבת בני ישראל לארצם. אנחנו פוסלים את זכותו של כל שלטון

- יהיה מי שיהיה - למנוע את אורחי הבית הלאומי להושיט (על חשבונם!) יד-הצלה לאחיהם המעונים הבאים אליהם. ועלינו להוכיח למעשה, כי שום גזירה על עלייתנו איננה קיימת בשבילנו. אנחנו נפיר אותה, כולנו, בריש גלי. העולם ילמד ויכיר כי אנו עולים לא בחסדם של שלטונות, כ-יאם בזכות, בזכות הקודמת לכל חוק בריטי, בזכות שהיא טבעית לנו, בזכות אשר אנו מוכנים לתת עליה את נפשנו... במלחמת-העלייה אינני מתכוון להפגנה מדינית, כ-יאם קודם כל לשם עלייה ממש... [ב' כצנלסון, "מלחמת העלייה", אפריל 1939, בתוך: ספר המעפילים, בעריכת משה בסוק, ירושלים, תש"ז (להלן: ספר המעפילים), עמ' 196-198].

הקריאה "לא נכנע" הכתה גלים גם בקרב התנועות בגולה, שהפכו אותה לסיסמא ולסמל למאבק על העלייה. בטאון הצופים של הנוער הציוני בוורשה פרסם, לדוגמא, מאמר מערכת האומר, בין היתר: "...בימים קשים אלה יצלצלו נא באזונו ובאזני דבריני, אשר התכנסו בלונדון, דברי גלוי-הדעת של היישוב וביניהם בהדגשה מיוחדת שתי מלים לא נכנע! (ההדגשה במקור, ח"מ)... [שכילים - עיתון הצופים של הנוער הציוני, גילון ג', שנה ב', ורשה, אדר-ניסן תרצ"ט].

26. ב"דבר" מיום 9.4.1939 (כ"ב בניסן תרצ"ט) התפרסמו שלושה מאמרים הקוראים להעפלה: "תל-אביב רואה את הכוח המלוכד של הפועל העברי בנתיבי ההעפלה ובמערכות ההגנה", מאמר של ח. שורר: "עם מאה וחמישה מעפילים" ומאמר בשם "אניות קברים" החתום על-ידי "פליט".

27. משה ארם: יליד רוסיה (1896), חבר פועלי ציון ופעיל בה משנת 1917. עלה ארצה, 1924 ומאותה שנה (עד 1935) כיהן כחבר מועצת פועלי תל-אביב מטעם פועלי ציון שמאל. משנת 1926 - חבר מועצת עיריית תל-אביב. ציר באסיפת הנבחרים השלישית (1931-1944), והרביעית (1944-1948). שליח התנועה בארצות הברית, 1935-1937 וציר לקונגרס הציוני הכ"א, 1939. חבר במועצות ההסתדרות וחבר הוועד הפועל של ההסתדרות משנת 1940. חבר הוועד הפועל הציוני, מ-1946. חבר ההגנה. חבר הכנסת הראשונה מטעם מפ"ם, חבר ועדת הכנסת, חבר המזכירות והוועדה הפוליטית של מפ"ם, חבר משרד הבריית העולמית של פועלי ציון שמאל, השומר הצעיר ואחדות העבודה. פרסם מאמרים בעיתונות בעברית וכיידיש, וכן ספרים וחברות בענייני ציונות וסוציאליזם.

28. ראה הערה 14.

29. על ההסכם, ראה הערה 22 לעיל.

30. פיתוש בנדורי: יליד אוקראינה (1900), פעיל בתנועת "דרור" בז'טומיר, ובקייב. עם עקירתו לפולין, חבר פועלי ציון צ.ס. וחבר מרכז "החלוץ" בפולין. עלה ארצה, 1926, והצטרף לקיבוץ גבעת השלושה. חבר פעיל ב"אחדות העבודה". חבר מפא"י, ומ-1944 - סיעה ב'. עם הקמת מפ"ם - מזכירה הראשון. שליח ההסתדרות באירופה, בפעילות בתנועה החלוצית, 1930-1932. שליח בוורשה, ופעיל בריכוז "החלוץ" וארגון עלייה ב', 1938-1939. חבר הוועד הפועל של ההסתדרות, משנת 1946; מילא תפקידים שונים במסגרת ההסתדרות, ובשנת 1949 נבחר לחבר הוועדה המרכזת של הוועד הפועל. חבר מרכז מפ"ם והוועדה הפוליטית שלה. השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. פרסם מאמרים בעיתונות תנועת העבודה. טעות דפוס במקור. לגבי ההסכם, ראה הערה 22 לעיל.

31. על תחילת ארגון עלייה ב', ראה הערה 37 להלן.

33. זלמן רובשוב - שז"ר: נשיאה השלישי של מדינת ישראל (1963-1974). יליד רוסיה הלבנה (1889), חבר "פועלי ציון" מצעירותו. מייסד "החלוץ" בגרמניה. מראשי הברית העולמית פועלי ציון בראשית שנות ה-20. חבר הוועד הפועל הציוני משנת 1921, וציר לקונגרסים ציוניים רבים. עלה ארצה, 1924, והיה חבר מזכירות ההסתדרות. ציר באספת הנבחרים השנייה (1925-1931), והשלישית (1931-1944), וחבר הוועד הלאומי (1931-1944). חבר מערכת "דבר", מייסודו, ועורך ראשי, משנת 1944. חבר הכנסת הראשונה עד לחמישית. שר החינוך והתרבות, 1949-1950.

34. ראה הערות 3 ו-4.

35. תיאור המשטר שהונהג באוניות המעפילים שאורגנו על-ידי הרביוניוסיטים כולל שיטת

הענישה על-ידי קשירת ה"עברייין" לתורן האוניה, תואם את עדויות על אוניות שונות - ביניהן "קטינא", "אגיא ג'וני" ו"אסטיר". [על האוניה "אסטיר" ראה: "מה התרחש באנית הפליטים "אסטיר" (?)] - סיכום עדויותיהם של נוסעים באונית המפעלים "אסטיר", ארכיון העבודה, תל-אביב, IV 3, 13 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 5 - (17) 25.4). המסמך חובר במקור בגרמנית, על-ידי התאחדות עולי גרמניה ועולי אוסטריה: "Die Vorgaenge auf dem "Astir" Fluechtlingsschiff", שם, חט' IV 208, תיק 2065 (העתק בפרוייקט ההעפלה, (195) 25.1); בנימין בן אברהם (ב' איזנשטרט), "האמת על "אסטיר", עדות של אחד ממפעילי האוניה, שם, IV 3, 13 ב' (העתק בפרוייקט ההעפלה, 15 - (17) 25.4); לזר- ליטאי, עמ' 217-218; על האוניה "קטינא" ראה: עדות אברהם גולדוסר, "האוניה אסימי", את"ה 12.19; עדות דב מגן, פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 3330; יומן חפשי (דודקה נמר), 22.3.1939, את"ה 14/342; על "אגיא ג'וני" ראה: תמר ארז, סיפור מסעה של האוניה "Aghia Zoni", פרויקט ההעפלה, עדויות כללי 229]. דבריו של רובשוב מתייחסים ככל הנראה ל"קטינא" וההפקד הסריסטי" הוא מפקדה - ד"ר פאול מלטלנד. [ראה: יומן חפשי (דודקה נמר), 22.3.1939, את"ה 14/342].

36. צבי רחנשטיין (אבן-שושן): יליד רוסיה הלבנה (1898), חבר "צעירי ציון", וחבר מרכז המפלגה של צ.ס. וממקימי "הברית העולמית של צ.ס. צעירי ציון", עלה ארצה, 1926, והצטרף לקבוצת מרחביה. חבר "אחדות העבודה", ועם איחודה עם "הפועל הצעיר" - חבר מפא"י. שליח הוועד הפועל של ההסתדרות לוורשה, 1930, ועורך בטאון "החלוץ" שם ("העתיד"), ומ-1932 - מזכיר ההסתדרות העולמית של "החלוץ". עם שובו ארצה, 1934, נתמנה למנהל מרכז העלייה של ההסתדרות. השתתף בקונגרסים ציוניים רבים. פרסם מאמרים וערך ספרים בעברית ובאדיש, וכן כתב ספר על תולדות תנועת הפועלים בארץ-ישראל.

37. עלייה ב' התחדשה באפריל 1937 ביחמתו של משה גלילי (קירבושין), צעיר ארצישראלי שהיה מקורב לחוגי הרביזיוניסטים. הוא בא בדרכים עם כמה מעסקני מכבי בפאריס, ולאחר מכן עם מנהיגים מן הקבוצה האקטיבית של הרביזיוניסטים בווינה, ביניהם ד"ר וילי פרל. בעזרתם ארגן את ספינתו הראשונה, ובה 15 בית"רים - תשעה מפולין והשאר מהונגריה, מרומניה ומליטא. להורדת המפעילים בתופי הארץ נעזר גלילי באנשי אצ"ל והתנועה הרביזיוניסטית בארץ. הוא זכה לתמיכה חמה במיוחד מערי ז'בוטינסקי, נציג בית"ר בארץ. גלילי ארגן, עד קיץ 1938, בשיתוף עם התנועה הרביזיוניסטית בווינה, שלוש הפלגות נוספות, שכונן הפלגות "אף-על-פי", ובהם בעיקר בית"רים מפולין ומאוסטריה. אמנם גלילי פרש מארגון עלייה ב', בעקבות חילוקי דעות שנתגלעו בינו לבין חברי התנועה הרביזיוניסטית, אך העלייה העצמאית של התנועה הרביזיוניסטית נמשכה. עד מאי 1940 אורגנו על-ידי שליחי הצ"ח, בית"ר ואצ"ל עוד 11 הפלגות, ושמונה הפלגות נוספות אורגנו על-ידי עסקני הצ"ח שהוצאו מן התנועה, בשיתוף עם סוכני נסיעות. [עופר, דרך בים, עמ' 23-25; אבנרי, נספחים].

גישתה של התנועה הרביזיוניסטית לעלייה בלתי ליגאלית הייתה חיובית ביותר. התנועה ומנהיגיה ראו בעלייה זו הגשמה מעשית של השקפתם הציונית, ופעלו בהתאם להשקפה זו. [ראה עופר, דרך בים, עמ' 114-147]. לעומת זאת, חברי הנהלה הציונית מכל הזרמים, לרבות נציגי תנועת העבודה, ובראשם בן-גוריון, יושב ראש הנהלת הסוכנות, התנגדו עד ראשית 1939 להעפלה. הם חששו שמא המיכה בעלייה בלתי ליגאלית תניע את בריטניה להפקיע את זכותה של הסוכנות היהודית לקבל סרטיפיקטים, והעלייה הליגאלית תפגע. בריטניה עלולה אף לפרש תמיכה בעלייה זו כהזדהות התנועה הציונית בדרכי המאבק של הרביזיוניסטים, דבר שיפגע ביתחום אתה בכל התחומים. כמרכן, בעלייה בלתי ליגאלית יעלו אנשים רבים שלא הוכשרו לתנאי הארץ ויקופח חלקם של החלוצים. מתנגדי ההעפלה גם כפרו ביעילותה, שכן לא ניתן להביא דרכה עולים רבים, ומסכסת יחד ממכסת הסרטיפיקטים, אם ייפתסו. התנגדו לכו זה האקטיביסטים בתנועת העבודה, ביניהם ברל כצנלסון, יצחק טבנקין, והנהגת הקיבוץ המאוחד, וכן ראשי ההגנה, ביניהם אליהו גולומב, שאול מאירוב וישראל גלילי. [אבנרי, עמ' 16].

38. אנשי הקיבוץ המאוחד קיימו קשר רצוף עם "החלוץ" בפולין, והיו מודעים למצוקה בתנועה

שם בגלל העדר האפשרות להעלות את חבריה. מכסת הסרטיפיקטים שחולקו בקרב אלפי חברי "החלוץ" בפולין היה כטיפה בים, לעומת מספר המצפים בתור לעלייה. מה"שדיוול" של אוקטובר 1936 – מארס 1937 קיבלה התנועה החלוצית בפולין רק 200 סרטיפיקטים. [לוי אריה שריר, *החלוץ ותנועות הנוער בפולין 1917-1939*, תל-אביב: עם עובד (להלן: שריר), עמ' 552]. גם התחדשות ההעפלה הרביעיוניסטית בשנת 1937, עוררה את הקיבוץ המאוחד לפתוח גם הוא בעלייה ב' של חבריה בפולין. יהודה בראגינסקי גייס אז לחידוש ארגון עלייה ב' מפולין. בגלל היות הפעולה יחמה פרטית של הקיבוץ המאוחד, היה עליו לארגן את הפעולה על כל היבטיה: מציאת מקורות כספיים, גיוס פעילים וגיוס תמיכה פוליטית וציבורית. בספרו מתאר בראגינסקי את פגישותיו עם ברל כצנלסון, שנתן ברכותו למפעל, עם משה שרת, שהתנגד לו בצורה נחרצת, עם אליהו גולומב, שהביע את תמיכתו, אך הדגיש שעקב מצב הביטחון או בארץ לא יוכל מבחינה מעשית לעזור לעושים במלאכה. עניין עלייה ב' הועלה לדין בוועד הפועל של ההסתדרות, על-ידי ישראל גלילי ואלהיו גולומב. ההחלטה שנתקבלה בישיבה מייצגת את האמביוואלנטיות כלפי חידוש ההעפלה בקרב המשתתפים: אין מעכבים בעד האנשים לצאת ליוון, אך הללו יוצאים רק "כדי לבדוק את המצב", אך "בטוים ייכנסו המפעל לשלב מעשי, על הפעילים לקבל ממוסדות ההסתדרות אישור לפתיחת פעולה זו". בראגינסקי פרש החלטה זו כאור ירוק להתחלת ארגון עלייה ב'. הוא הצליח לגייס 300 לא"י למפעל, יצא ליוון יחד עם לוי שווארץ, ושם הצטרף אליהם זאב שינד. [בראגינסקי, עמ' 53-58; תיאור ראשית הפעולה ביוון, ארגון הספינה הראשונה, "פוס'יוון", ועמדתם של ראשי ה"הגנה" וההסתדרות ערב הפלגתה, ראה שם, עמ' 58-79; עדות זאב שינד, את"ה 624/14; וכן אבגרי, עמ' 36-44; על עלייה ב' בתפישותיהם של מנהיגי היישוב בשנים 1937-1939, ראה: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה – העלייה הבלתי-ליגאלית בתפישותיהם של מנהיגי-היישוב בין הקונגרס הציוני העשירים לקונגרס העשירים ואחד", *ההעפלה* (להלן: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה"), עמ' 87-107].

באמצע נובמבר 1937, לאחר שגדמה היה כי הושגה ספינה, וכי אפשר להתחיל בפעולה הלכה למעשה, נשלח זאב שינד לארץ כדי לקבל אישור להבאת האונייה, ולגייס אנשים לליווי הספינה ולארגון הורדת המפעלים בחופי הארץ. הוא נפגש תחילה עם ישראל גלילי וברל רפפור, מתומכי המפעל, ואחר-כך עם שאול מאירוב, שהביע תמיכתו בהמשך הפעולה. אך מעניינות במיוחד הן פגישותיו של שינד עם דוד בן-גוריון (בה השתתפו גם שאול מאירוב, ישראל גלילי ויהודה אידלסון (בר יהודה) ועם אליהו גולומב. הראשון הגיב בזעם משנתברר לו כי הפעולה כבר בעיצומה, בלא שהתקבל אישור עלייה ממוסדות ההסתדרות, אך מיד הוסיף: "בלילה, שהם יגיעו לחופי הארץ, תבואו ותעירו אותי משנתי ואני הולך ראשון לעזור לכם בהורדה! מאותו הרגע שיהודי מגיע לחוף הארץ – הוא בשכילי יהודי כשר כמו זה שהגיע בעלייה רגילה. זה שיצא – יצא, אולם להבא – לא! אתם רוצים בירור – בירור. נברר את זה ונחליט על זה. לא ייעשו דברים כאלה בלי החלטה". גם אליהו גולומב אמר תחילה כי "ידיו לא יגעו בדבר הזה" וכי "אסור היה לעשות דבר ללא החלטה מהמוסדות", אולם בדיעבד – יעזור. [עדות זאב שינד, את"ה 14/625, וכן זאב שינד, "חבלי התחלה", בתוך: *ספר המפעלים*, עמ' 36-37]. יהודה אידלסון (בר יהודה), במכתב לאנצו סרני, שהסכים לסייע בגיוס כספים לעלייה ב', עשרה ימים ימים מאוחר יותר, מסכם את עמדותיהם של המנהיגים השונים: "לא נוכל להמציא לך מכתב לא מב"ג [בן-גוריון] ולא ממוסד מתאים. יש בינינו ויכוח והם בעצם מתנגדים לפעולה זו; אין החלטת שום מוסד על אישור הפעולה, ולפי המסורת הקודמת, חוסר אישור מצד מוסד מוסמך, אומרת חופש פעולה, רשות לעשות, אולם האנשים אם כי כמובן לגמרי לא כולם, אומרים שדעתם שלילית ומכתב לא יתנו. ב.ג. [בן-גוריון] ואלהיו [גולומב] ומשה [שרותוק] נגד. שאול [מאירוב], דב [החן] וברל [כצנלסון] בעד. על כל פנים הפעולה נעשית על אחריותה של פולין. החלטנו לעזור בכל ונקווה שהעבודה תסתייר, לפחות התחלתה. לפי זה עליך לקבוע את מעשיך". [מכתב יהודה אידלסון אל אנצו סרני, 25.11.1937, ארכיון הקיבוץ המאוחד, אפעל, חטיבה 2 חו"ל, מיכל 3, תיק 15, מצוטט אצל: יצחק אבגרי, "מור העלייה" – תכניתו של בן-גוריון לעלייה בלא-ליגאלית", *קתדרה* 44, יד יצחק בן-צבי, ירושלים, תמוז תשמ"ז – יוני 1987, עמ' 130-131]. שנה מאוחר

- יותר, לאחר כיבוש צ'כוסלובקיה על-ידי גרמניה הנאצית, ליל הכרזת גרמניה והצעים לקראת פרוסום הספר הלבן, הצטרפו מתנגדי עלייה ב' למחייבה, ובראשם - דוד בן-גוריון, שקרא בכינוס היישובי של הוועד הלאומי, שהתכנס בירושלים ב-12.12.1938 "למלחמת תנופה למען עלייה המונית לארץ, עד כמה שאפשר מתוך הסכם יהודי-אנגלי; ואם אי-אפשר - גם בלעדי זה" (ההדגשה במקור - ח"מ). [דוד בן-גוריון, כמערכה, כך שני, מהדורה שנייה, תל-אביב: מפלגת פועלי ארץ-ישראל, תש"י, עמ' 90].
39. בשתי הפלגותיה של "פוסטידן", בשתי הפלגותיה של "ארטמיסיה", ובשלושת הפלגותיה הראשונות של "ארטאטו" עלו בעיקר חלוצים מפולין. אמנם הפלגתה השלישית של "ארטאטו" הייתה מיועדת לחלוצים מגרמניה ומאוסטריה, אך משנכשל הנסיון להשיג עבורם אשרות מעבר דרך צרפת, הפליגה בה קבוצת חלוצים מפולין. רק בתחילת מרץ 1939 הפליגו 278 חלוצים מגרמניה ומאה חלוצים מאוסטריה באנית המפעלים "קולורדו", אשר לפי התוכנית הועברו לאחר שלושה ימים ל"ארטאטו" ("ארטאטו ד') והורדו בשלום בחופי הארץ. [אריה אבנרי, עמ' 37 - 77 וכן נספח 1; בראגינסקי, עמ' 70 - 156; עופר, דרך כים, עמ' 474].
40. בחודש מרץ 1939 אורגנה בצ'כיה על-ידי "החלוץ" קבוצה בת 400 מפעילים, שאמורה הייתה לצאת לדרכה ב-15.3.1939. כאשר העולים היו כבר מרוכזים בבית "מכבי" בפראג, לקראת יציאתם, נתקבלה הידיעה על פלישת הנאצים. שליח "החלוץ", שמעון אנוך, הצליח לקבל רשות מקצין הגיסטאפו בפראג, והעולים עברו ברכבת מיוחדת את הגבול הצ'כוסלובקיה, והגיעו לעיירה ההונגרית דיאנקש, בגבול ההונגריה-יוגוסלביה. אך שם עוכבו העולים על-ידי היוגוסלבים, שמנעו מן הרכבת להכנס לתחומה, בטענה כי דרכוניהם הציגים של העולים אינם תקפים עוד, שכן מדינת צ'כוסלובקיה אינה קיימת יותר. הקבוצה עוכבה בתחנת הגבול במשך כשבועיים. במאמציהם המשותפים של שליחי "החלוץ", ובראשם צבי יחיאל, של אנשי הקהילה היהודית במקום, ובראשם שמעון שפיצר, ראש ועדי הקהילות ביוגוסלביה, ושל פינז גינבורג, שליח "החלוץ" בברלין, שהפעילו את קשריהם ביוגוסלביה ובגרמניה, ושיחוד ראש הממשלה צ'וטיסקוביץ, הותר לרכבת לעבור את הגבול, ולהכנס ליוגוסלביה. המפעילים הגיעו לנמל טרשאק, והפליגו באונייה "קולורדו", שהמתינה להם שם. ב-15.4.1939 הועברו המפעילים לאונייה "ארטאטו", וב-23.4.1939 הורדו בהצלחה בחופי הארץ. [אבנרי, עמ' 81-85; בראגינסקי, עמ' 161-163].
41. בביקורו בפולין בינואר 1939 נפגש אליהו גולומב עם באי כוח "החלוץ-המזרחי", אשר התרעמו על כך "החלוץ" בפולין לא שיתף אותם בהעפלה עד כה. על הצעתו של גולומב לקיים שיתוף פעולה להבא, השיבו בשלילה, בנימוק שכבר נתקשרו עם גוף אחר הפעיל בעלייה ב'. [בראגינסקי, עמ' 140]. כוונתם הייתה בוודאי לנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני והציונים הכלליים, אשר בשיתוף אתם אורגנה האונייה "אסימי". [ראה הערה 8 לעיל, ולגבי ההסכם שהושג בסופו של דבר - ראה את דבריו של גולומב לסיכום הישיבה, והערה 58 שם].
42. סיכום מספר המפעילים עד למועד הישיבה, ראה בהערות 47 ו-48 להלן.
43. פרשת חיל - לא ברור למה הכוונה.
44. אנית המפעילים "אסטיה", שאורגנה על-ידי הרביזיוניסטים, הגיעה לחופי הארץ בליל ה-2.4.1939, כשעל סיפונה 710 מפעילים ר-19 אנשי צוות. האונייה כותרה על-ידי סירות משטרה בריטיות, שירו עליה במכונות יריה. רב התובל הסגיר מיד את עצמו ואת האונייה לידי המשטרה. האונייה נגררה לחיפה וגורשה ב-5.4.1939. רוב מפעילי "אסטיה" היו פליטים מארצות הריין, והיו ביניהם חמישים ילדים ומאה נשים, כמה מהן בהריון. [PRO, FO] 371/24088 (העתקים בפרייקט ההעפלה, 89-96 - ו, 22 ב'); [יומן חפשי (דו"ח נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342; דבר, 3.4.1939, 5.4.1939].
45. ראה הערה 37 לעיל.
46. מאיר יערי: יליד גליציה (1897), ממייסדי "השומר הצעיר" בגליציה, 1915, עלה ארצה בשנת 1920, וב-1929 התיישב במרחביה. מיחמי "הקיבוץ הארצי", 1927, שליכד את כל קיבוצי "השומר הצעיר". ציר באספת הנבחרים השלישית (1931-1944), והרביעית (1944-1948),

- ומלא-מקום בוועד הלאומי (1944-1948). היה ממניחי היסודות האידיאולוגיים של "השומר הצעיר". נבחר בקונגרס הציוני העשרים (1937) לחבר הוועד הפועל של ההסתדרות הציונית, ולאחד מבאיי-הכוח של ההסתדרות הציונית במועצת הסוכנות היהודית, מטעם סיעת העבודה.
47. האוניות שאורגנו על-ידי "החלוץ" שמעפיליהן הורדו בהצלחה הן: פוסיידון א' - 65 מעפילים (12.1.1938); ארטימסייה א' - 128 מעפילים (25.4.1938); פוסיידון ב' - 65 מעפילים (23.5.1938); ארטימסייה ב' - 157 מעפילים (23.7.1938); אטראטו א' - 300 מעפילים (30.11.1938); אטראטו ב' - 300 מעפילים (15.1.1939); אטראטו ג' - 300 מעפילים (20.2.1939); אטראטו ד' - 378 מעפילים (15.3.1939); אסימי - 470 מעפילים, מתוכם הורדו 140 ב-8.4.1939 (יתר המעפילים ירדו ב-16.6.1939, כלומר - לאחר ישיבה זו של הוועד הפועל). לסיכום - עד למועד הישיבה העלה "החלוץ" 1833 מעפילים שהורדו בהצלחה בחופי הארץ. [אריה אבנרי, נספח 1].
48. האוניות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים ואשר מעפיליהן הורדו בחופי הארץ בהצלחה הן: אף-על-פי א' - 14 מעפילים (13.4.1937); אף-על-פי ב' - 54 מעפילים (אוקטובר 1937); אף-על-פי ג' - 86 מעפילים (מארס 1938); אף-על-פי ד' - 381 מעפילים (יוני 1938); דראגא א' - 140 מעפילים (5.10.1938); דראגא ב' - 550 מעפילים (דצמבר 1938); אלי - 550 מעפילים (דצמבר 1938); ג'יפו א' - 734 מעפילים (דצמבר 1938); דלפא - 222 מעפילים (דצמבר 1938); קאטינא - 778 מעפילים, מתוכם הורדו 244 ב-16.2.1939, והנותרים הורדו על-ידי חברי המוסד לעלייה ב' ב-14.4.1939. לסיכום - עד למועד הישיבה העלו הרביזיוניסטים 2975 מעפילים שהורדו בהצלחה בחופי הארץ. [שם, נספח 2].
49. האונייה "אסימי", שאורגנה בפולין על-ידי הנוער הציוני, החלוץ הכלל ציוני, הציונים הכלליים והפועל המזרחי. [ראה הערה 8 לעיל].
50. הכוונה לאונייה סאנדו, שאורגנה על-ידי חברת הנסיעות "טוריסטן ליד" ברומניה והגיעה לחופי הארץ ב-22.3.1939, אך נתפסה על-ידי הבריטים, והוחזרה לקונסטנצה. [ראה הערה 7 לעיל, וכן אריה אבנרי, עמ' 114].
51. בנובמבר 1937 הביע גולומב התנגדות לפעולה העצמאית של "החלוץ" ושל "הקיבוץ המאוחד", ולכל פעולה הנעשית ללא החלטת המוסדות. יחד עם זאת הוסיף כי יסייע לגיוס חברי "ההגנה" לצורך הורדת המעפילים אל החוף. [עדות זאב שינד, את"ה 14/625]. זאב שינד מציין בעדותו כי "בימים קשים אלה, כאשר הייתי נפגש בכל יום עם גויים שונים והייתי הולך לראות אוניות או לבדוק אותן, עבר את אתונה פעם א[ליהו] ג[ולומב], ואי אפשר להגיד שקבלתי עידוד רב להמשיך בחיפושים, כי הוא הביא אתו מהמבוכה אשר שררה בקבינטים של המוסדות ושל חלק [מן] החברים מההסתדרות". [שם]. יוסף בן-פורת מספר בעדותו כי בפגישת גולומב בערים ב"הגנה" בימי ועדת פיל, כלומר ב-1937, "הביע אִליהו את דעתו כי אין ערך לעלייה ב' ולממדיה המצומצמים ולהוצאותיה המרובות, היות ובקרב תזרום העלייה בדרך גלויה, בהיקף רחב ובהוצאות רגילות מתוך בחירת התומר האנושי". [מתוך עדותו של יוסף בן-פורת, את"ה 9.23]. אך בפברואר 1938, עם הגיעה של קבוצת המעפילים הראשונה, שאורגנה על-ידי בראגינסקי וחבריו, באונייה פוסיידון, שינה גולומב את דעתו ונרתם לפעילות עלייה ב'. [מכתב אידלסון אל תרשיש, 2.2.1938, ארכיון הקבה"מ, אפעל, חט' 2 חו"ל, מיכל 4, תיק 16 (העתק בפרינקיט ההעפלה, 33-8.79)]. על התפתחות יחסו של גולומב לעלייה ב' - מהסתייגות לתמיכה ולפעילות, ראה: עידית זרטל, "בין מוסר לפוליטיקה", עמ' 95-100, ועמ' 370-372, הערה 75.
52. הכוונה לסייע בהורדת המעפילים בחופי הארץ.
53. אמנם נכונים היו דבריו של אליהו גולומב כי פולין עזרת בהגירת היהודים מתחומה, אך יש לציין כי עזרה זו נבעה לא "מאהבת מרדכי" אלא ממדיניותה בשנים אלה. לאחר מותו של פילסודסקי (1935), ניצחה במאבק על הירושה בפולין הקבוצה שכראשה עמדו המרשל רידז'שמגלי והנשיא מושצ'יצקי ועמה מחנה הליכוד הלאומי - האחוץ - שאחת ממטרותיו הייתה סילוק יהודים רבים ככל האפשר מתחומי פולין, ושילית הזכויות האזרחיות והפוליטיות מן הנוחרים. [אופנהיים, עמ' 7, 19-20].
- המגמה הראשונה השתלבה במאמציהם של מארגני עלייה ב' להוציא חלוצים מפולין דרך

איטליה. בשלהי 1938 ניהלה ממשלת פולין משא ומתן מסחרי עם ממשלת איטליה, בו הוכנס סעיף על חילופי תיירים, מתוך כוונה לאפשר הפלגת יהודים מנמלים איטלקיים. מרכז החלוץ הקים חברת תיירות פיקטיבית, שחתמה על הסכם עם מחלקת התיירות והתעמולה של ממשלת איטליה, על קיום סיורים מאורגנים של קבוצות תיירים, שיפליגו מנמלי איטליה לים התיכון. ואמנם על-פי הסכם זה הפליגה "אטראטו ב" מאנקונה, בינואר 1939, ו"אטראטו ג" מנפולי, בפברואר אותה שנה. [בראגינסקי, עמ' 141 ; אריה אבנרי, עמ' 58-60]. ממשלת פולין תמכה גם תמיכה כספית ב"החלוץ", שהגיעה עד לסכום של 3000 - 3500 ליש"ט. [אריה אבנרי, עמ' 55].

54. משנתברר כי אין סיכוי לקבל עבור יהודים יוצאי גרמניה אשרות מעבר נוספות דרך יוגוסלביה, לאחר הפלגת "אטראטו" ה', וכיטול האשרות היוגוסלביות שהיו בידי מארגני עלייה ב' [ראה הערה 4 לעיל], החליטו פעילי ההעפלה להעביר את בסיס פעולתם לנמלי רומניה. יוסף ברפל, שנשלח לרומניה, הצליח לקשור קשרים טובים עם חוגי הממשלה, והובטח לו כי רומניה תתן רשות מעבר דרכה ליוצאי פולין וגרמניה, בתנאי שההפלגות יכללו 25% יהודים רומניים. אך משהגיע שעת הנפקת האשרות התברר כי ממשלת רומניה הייתה מוכנה לתת אשרות מעבר רק ליוצאי פולין, וטרבה לתתם ליוצאי גרמניה. [בראגינסקי, עמ' 172-178]. אך התפתחות זו ארעה לאחר מועד השיבה, כך שגולומב לא יכול היה לדעת עליה.
55. דבריו של גולומב מתייחסים לסיוע שהגישה ה"הגנה" בהורדת מעפילי "אסימי" ב-9.4.39, ותפיסתה עליידי הבריטים. לפרטים מלאים, ראה הערה 8 לעיל.
56. ראה הערה 8 לעיל, והערה 58 להלן.
57. בסתיו 1937, עם גבור הטרור הערבי, הגיב האצ"ל בגל של טרור נגדי, שלא הבחין בין אזרחים ערבים שלווים לבין טרוריסטים. ב"הגנה", שדגלה במדיניות של הכלגה, שעיקרה הייתה שיש לפגוע בכנופיות הערביות, אך יש להמנע מלפגוע בערבים באשר הם ערבים, גברו הקולות שקראו לדכא את האצ"ל בכוח, שכן פעולותיהם סיכנו את היישוב היהודי כולו. אליהו גולומב תבע מז'בוטינסקי לרסן את אנשי האצ"ל, ולפתוח בשיחות בין האצ"ל ל"הגנה" כדי למנוע מלחמת אחים. תחילה טרב ז'בוטינסקי להענות לדרישתו של גולומב, ולהכנס למשא ומתן עם ה"הגנה". אך בחודש ביולי 1938 חלה הסלמה במצב: לאחר הוצאתו להורג של שלמה בין-יוסף, חבר אצ"ל שתקף עם שניים מחבריו אוטובוס ערבי, פתח האצ"ל בצעדי נגד אלימים, במהלכן רצח חבר אצ"ל בטעות יהודי שחיה לברוש כערבי. הרוצח נתפס עליידי עובר אורח, שסמרוהו לידי ה"הגנה" - צעד שגרר אחריו את חטיפתו של זכריה קיקין, חבר "הגנה", והחזקתו כבן-ערובה. בעקבות המתח שהשתרר אז, פנתה ההנהגה הרביזיוניסטית בארץ אל אליהו דובקין ומשה שרת בבקשה לפתוח בשיחות להסדרת היחסים בין האצ"ל ל"הגנה". מרכז ה"הגנה" הסכים להיכנס למשא ומתן עם האצ"ל, בתנאי שכל פעולות הטרור תפסקנה עם פתיחת הדיונים על ההסכם ב-28.8.1938.
- בחודשים אוגוסט - ספטמבר 1938 התקיים משא ומתן בין אליהו גולומב לבין ראשי האצ"ל על שיתוף פעולה בין ה"הגנה" לאצ"ל. תנאי ההסכם, כפי שהסתמנו באמצע ספטמבר היו: האצ"ל יתחייב להמנע מכל פעולה שאינה בגדר הגנה מובהקת; על כל פעולת תגובה יוחלט בוועד ארבעה, בה ייקבע יצוג שווה לאצ"ל ול"הגנה"; האצ"ל ישותף בכל מסגרות ההגנה הליגאליות ובכתיבות הצבאיות העתידיות לקום; מוסדותיו העצמאיים של האצ"ל ימשיכו להתקיים, וכן היחידות האוטונומיות שלו; יהיה שוויון מלא בין האצ"ל ל"הגנה" בוועדה הפאריטטית, הפוסקת בשאלת פעולות תגובה. ההגנה על שכונות או אזורים מסוימים בהם היה רוב לחברי האצ"ל, הופקדה כליל בידיו. ז'בוטינסקי אישר את ההסכם, אך בן-גוריון, שלא היה שותף לשיחות, התנגד לכל משא ומתן והסכם עם הרביזיוניסטים, כל עוד לא קיבלו הללו את המשמעת הפוליטית והמרות של ההסתדרות הציונית, וההסכם לא יצא לפועל. [ראה: יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כרך שני, חלק שני, מערכות, תשכ"ג, עמ' 1062-1066; מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, א', תל-אביב: עם עובד, תשל"ה, 1975, עמ' 375-385].
58. הכוונה כאן להסכם שהושג עם הציונים הכלליים א' וב' ועם המזרחי, בזמן ש"אסימי" הייתה כבר בים. בישיבה שנערכה בתחילת אפריל 1939, בה השתתפו אליהו דובקין, אברהם שטר

- (חבר מזכירות הקיבוץ המאוחד), ברל כצנלסון, ישראל גלילי, דב הוז, פרנק ורוקח (מתומכי ההעפלה מקרב האגף האזרחי של היישוב), צבי רחנשטיין ודודקה נמרי, הוחלט על איחוד העבודה עם הציונים הכלליים א' רב', ועם המזרחי והוטל על אליהו גולומב ואליהו דובקין להיפגש איתם ולנהל אתם משא ומתן. [יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342; אריה אבנרי, עמ' 110]. גם שאול מאירוב תמך בחתימת הסכם הגוף אתם, בתנאים מסוימים. [מכתב שאול מאירוב מיום 21.3.1939, את"ה 14/343]. דודקה נמרי מדווח ביומנו על ישיבה אתם, בה הוסכם כי תוקם ועדה משותפת, מורכבת ממששה חברים: שלושה מאנשי המוסד, ושלושה נציגים של הציונים הכלליים א' וב' והמזרחי, ולוועדה זו תהיה הסמכות לבחירת האנשים, לקביעת הארצות, לביקורת הכספים ולערעורים. הוסכם כי הוועדה הטכנית תשאר בעינה, וכי ה"הגנה" תסייע בהורדת מעפילי "אסימי", בתנאי שלא תעשה עלייהם שוב פעולה נפרדת בעתיד. [ראה: יומן חפשי (דודקה נמרי), 12.4.1939, את"ה 14/342].
59. בפגישה שהתקיימה בפרוץ בטוף אותו החודש, ביומנתו של שאול מאירוב (איש המפקדה הארצית, שהיה מזה כמה חודשים פעיל בארגון עלייה ב', בלונדון) ואשר בה השתתפו יהודה בראגינסקי, זאב שינד, צבי יחיאלי ויוסף ברפל, הוחלט "שהעבודה בכל אירופה היא מרוכזת. בראשה עומדת הנהלה בעלת זכות הכרעה ופיקוד. מושבה פאריס-לונדון." [מכתב מאת שאול מאירוב, 30.4.1939, את"ה 14/343]. ב-3.7.1939 הוציאה המפקדה הארצית הוראה לכל חברי ה"הגנה" לפיה "הועמד הארגון לשירות עלייה ב'", וכך הכירה באופן רשמי בהעפלה כזרוע של ה"הגנה". [ראה: סת"ה, כרך שלישי, חלק ראשון, עמ' 79].
60. בשנים 1938-1939 היו העולים הבלתי-ליגאליים משטחי הרייך באוניות של "החלוץ" והמוסד לעלייה ב' רק 15% מן העולים, בעוד שבאוניות שאורגנו על-ידי הרביזיוניסטים הגיע חלקם של פליטי הרייך ליותר מ-80%. [ראה: עופר, דרך כיס, עמ' 27].
- בהפלגות שאורגנו על-ידי הצ"ח, בית"ר ואצ"ל או על-ידי עסקנים המקורבים אליהם, הפליגו בתקופה שבין יוני 1938 לאפריל 1939 יותר מ-4000 מעפילים מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה. [ראה: אבנרי, עמ' 203-218, 247-254; עופר, דרך כיס, עמ' 474-475]. אך הארועים באוניות "קאטינא" ו"אסתיר" [ראה הערה 35 לעיל] גרמו לכך כי ההעפלה הרביזיוניסטית הופסקה בתקופה זו, וחודשה רק ביולי 1939, עם הפלגת "פאריטה". [ראה: סת"ה, עמ' 1046-1048].
- "החלוץ" התחיל לכלול עולים מגרמניה ומאוסטריה בהפלגותיו רק החל מהפלגתה הרביעית של "אטראטור", במארס 1939 [ראה הערה 39 לעיל], ועולים מצ'כוסלובקיה רק מהפלגתה החמישית, באפריל שנה זו. [ראה הערה 40 לעיל].